

מלחמתו של

החידושי הרי"ם

וצדיקי דורו

נגד ההשכלה

נלקט ונערך בס"ד ע"י
אברהם פדישמן
עיה"ק ירושלים תובב"א

תשפ"א

נלקט מתוך העתיד להתפרסם
בע"ה בס' מועצות אריות ח"ב

©

כל הזכויות שמורות

דברים אחדים

החובות הלבבות בהקדמה מבאר תועלת השימוש בעניני דברי הימים, "לדעת כתות בני אדם ותולדותם על סדר הדורות שעברו, ומה שאירע מן הדברים והחידות בימים קדמונים, וישמש בכל ענין ממנו בזמנו ובמקומו כראוי כפי הצורך אליו". ובהמשך דבריו מזהיר, כי "הפתי הנמהר הוא משמש בו לדעת דברי ימי הקדמונים ויביא ראי' ממנו לרדוף אחר התאווה ולהניח דרך הפרישות ולעשות כרצון איש ואיש וללכת אחרי רצון כל מין ומין מבני האדם כדעתם וכחפצם". עכ"ל.

וכדבריו בדורות הקדמונים, כן בדורות מאוחרים יותר, מתוך הידיעה במאורעות הימים ניתן להגיע בהכרה בסגנון כתות בני אדם ופעולותיהם ומה שעלה באחריתם, ולקחת לקח לכל ענין במקומו ובזמנו. מן העבר נלמד מה הן המעשים הגוררים את האדם להילכד ברשתו של היצר, ואלו הם הפעולות הגודרים מפני ההידרדרות. והפתי הנמהר, הוא אשר ישמש בדברי ימי עולם לעשות כחפצו להשקיט מצפונו בלכתו אחרי פיתויי היצר, ייתפס בחצאי סיפורים ובשמועות מעורפלות, ייאחז בהם ויאמר, ראו כבר הי' לעולמים, ומהם ילמדו לרדוף אחר התאווה ולהניח דרך הפרישות, כלשון החובות הלבבות.

וכשנתבונן בתקופת התפרצות ההשכלה, אשר מחולליה, עם אשר שמרו בתחילה על זהות יהודית ולא ביקשו כי אם להטמיע מעט השכלה והתחכמות, נחרט שמם וזכרם בתולדות היהדות לדראון עולם עקב החורבן והשמות שזרעו ביהדות הגולה. במדינות רבות לא נשאר זכר מהיהדות המפוארת ששכנה בהם קודם בואה של ההשכלה בעקבות הארס המר שהטמיעו. ולעומתם נוסדה החסידות שהרחיבה גבולות הקדושה ושמרה על גחלת היהדות לגדל דורות של יראי ה' גדולים בתורה ובעבודה. וכבר הגידו הצדיקים, שבארצות שהופץ אורה של החסידות, בהן היו נזקי ההשכלה מעטים יותר, עקב הגנתו של צד הקדושה. וראוי ללמוד לקח לדורות בהתבוננות במה שהם יזמו לעשות ובאלו אמצעים עמדו הצדיקים לנגדם לעצור בעד המשחית.

ואף עצם ההתבוננות ברעת הרשעים ובשיטותיהם הקלוקלות מועילה מעט להגביר הזהירות, על הדרך שאמר דוד המלך ע"ה (תהלים קיט צח) מאויבי תחכמני, ללמוד מתכסיסי היצה"ר איך ובמה להתחזק לעומתו. גם להבין מהדברים שהיצר מתגבר נגדם שמהם נקח לעבוד את ה', מהידיעה באלו חלקים מחלקי היהדות נלחמו המשכילים, נוכל

מלחמתו של החי' הרי"ם וצדיקי דורו נגד ההשכלה

להבין מה הם הדברים שגרמו להם תחושת איום עד שהרגישו צורך להתאמץ לעקורם רח"ל, על דרך מלאך רע בעל כרחו יענה אמן, שהם עצמם מודים בהגנת הדברים הללו על היהדות האיתנה.

אך גם אם נתעורר בגלל ההתבוננות במזימת ההשכלה, ומחמתה נלמד להתחזק בדברים שהם בחרו ללחום בהם, בכל זאת נשללת מהם הזכות על גרימת החיזוק. כאשר כבר נאמר לבלעם הרשע כשהזדרז לחבוש את חמורו בעצמו בלכתו לברך את ישראל (במדבר כב כא), רשע כבר קדמך אברהם אביהם שנאמר וישכם אברהם בבקר ויחבוש את חמורו. ונאמר בזה הביאור, כי לולא שקדמו אברהם עם מידת הזריזות, הי' לו לבלעם זכות במה שממנו ילמדו ישראל מידת הזריזות אל הטוב, לכך אמר שבני ישראל יש להם כבר מקור קדום וטהור למדה זו, מאברהם אבינו. כך גם, לא יזכו המשכילים לזכות זו שבני ישראל היראים מתחזקים מחמתם, כאשר הכל כבר מבואר במקורות קדומים, ואנו חפצים לקחת תורה והדרכה מספרי מוסר וחסידות ומפי גדולי חסידים מחזיקי המסורת אשר מהם נלמד את הדרך אשר נלך בה.

ימים כתיקונם

זכתה מדינת פולין מה שלא זכו ארצות אחרות, אשר בו בעת שבקהילות ידועות ומפורסמות כבר החלה תנועת ההשכלה לתת בהן את אותותיה, מה שגררה בעקבותיה תוצאות איומות של חורבן והרס של חיי היהדות, בפולין [בשנים שקדמו לשנת ת"ר] טרם הורגשה השפעתה, וקהילותיה התנהלו על דרך התורה והיראה עם קול התורה המהדהדת בין כותלי בתי מדרשותיה בצירוף יראת שמים טהורה.

זאת בזכותם של רבנים גדולי תורה שעמדו בראש הקהילות כשלצדם התייצבו פרנסים יראי ה' וסייעו בידם בשמירה על צביון הקהילה. ביד הרבנים נמסרה הסמכות לדון ולשפוט, לגזור ולתקן ולאכוף את תקנותיהם כנדרש למשמר היהדות. כך גם יחידים שסטו ובחרו בדרכים מקולקלות, לא העיזו להרים ראשם ולפרוץ את גדרות הקדושה בפומבי ולא נסדקה בעקבתם החומה המגינה על קדושת הקהילה. בווארשה בירת פולין אכן לא נחסרו יחידים כאלה שבאו לשם ממחוזות אשר כבר חלחלה בהן ארס ההשכלה ואשר הביאו עמם אורחות חיים הקלוקלת. אך כאמור השפעתם היתה מזערית כאשר נמנע מהם להפיץ רעיונותיה הפסולות, ומעשיהם המקולקלים עשו במעורות שלהם מבלי למשוך את הרבים אחריהם, והמשיך חיי התורה והקדושה לפרוח ולשגשג ללא מניעה.

מעט החסידים שישבו בימים ההם בווארשה, בעיקר מחסידי החוזה מלובלין והמגיד מקאז'ניץ, עבדו את עבודת השי"ת במונחה. אחרי שהשיגו רישיון מצד הממשלה הקימו בית המדרש משלהם בחצר הדירות שברחוב פראנצ'ישקאנער 19 בשטח הנשכר מגוי עשיר [וורשבסקי] בסכום מזערי, מתוך אמונתו כי הצלחה במסחר תבוא לו בזכות החסידים השוכנים בחצרו, והמקום נודע בקרב בני העיר כמקום תורה, כאשר בין מתפלליה נמנו מופלגים בתורה ובחסידות¹. כמה מחברי ביהמ"ד ההוא התפרסמו ברבות הימים אחרי שהתמנו לעמוד בראש קהילות גדולות של מאות ואלפים והטביעו את חותמם הטהורה על מצב היהדות כולו.

החידושי הרי"ם התיישב בווארשה סמוך לנישואיו בשנת תקע"ב, קבע את מקום תפילתו בבית המדרש ההוא, והתחבר שם עם גדולי התורה והחסידות. ככל שעברו הימים, הלך שמו של החי' הרי"ם לפניו וכח תורתו וקדושתו נודעה בין כל גדולי המדינה, ורבים וטובים נהרו אליו לקבל לקח מפיו.

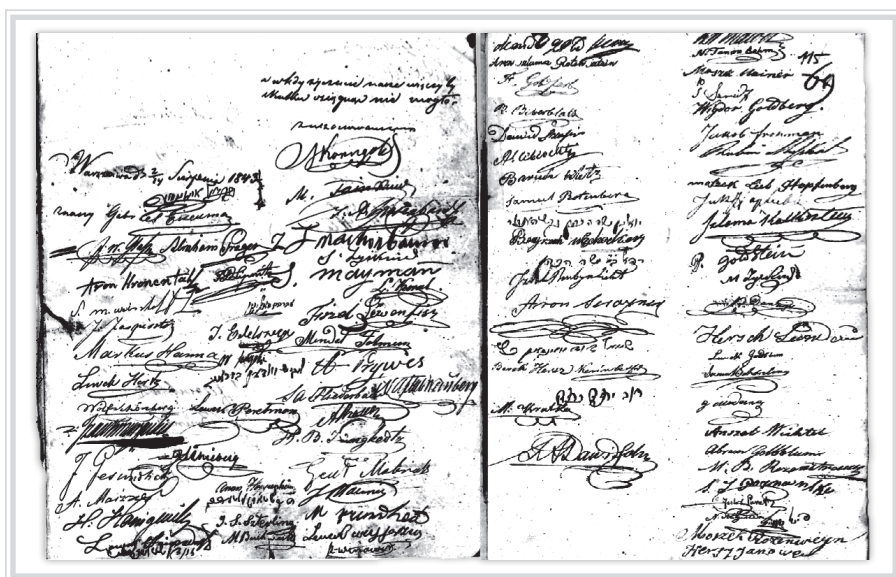
תושבי ווארשה ידעו היטב להעריך כמה שהיתה להם ישיבתו של הצדיק בקרבם למעוז ולמשגב, להחליש כח הטומאה ואשר בזכותו נאלצו ראשי המשכילים לשים יד לפה

1. מאמר 'א היסטאריש בית המדרש' היינט תרפ"ג מס. 36, ובס' Bergman: Synagogi znane עמ' 264.

מלחמתו של החי' הרי"ם וצדיקי דורו נגד ההשכלה

ועשו רק במחשך מעשיהם ולא יצאו להרים ראש בגלוי, כי נפל פחדו עליהם². ובמהלך השנים כשאירעה סיבה שחשב הרי"ם להעתיק את משכנו מן העיר, נקהלו נכבדי העיר לפתחו בתחנונים שלא יעזבם וינטשם. וקיימת עתירה משנת תר"ג עם כמאה ארבעים חתימות של רבני ועשירי העיר ווארשה, כאשר הוצע אז לפני החי' הרי"ם משרת הרבנות בקוטנא ויצאה השמועה שהוא נוטה לקבלה. ראשי ונכבדי הקהילה פנו אל מושל המחוז בעתירה והסבירו כמה נחוצה ישיבתו בעיר לטובת תושביה היהודים, והנכון שידאג למענם לסדר בעבור החי' הרי"ם משרה עם משכורת כהוגן שיוכל להתפרנס הימנה ויהא לו מנוחה לשרת ולהיטיב לבני העיר.

וללא ספק, עצם ישיבת הצדיק בעיר בעסקו בתורה ועבודה בקדושה מועילה להגן על תושביה ולהחליש כוחות הטומאה, אך לא הסתפק החי' הרי"ם בכך אלא פעל גם בתחום המעשי, לא חסך ממאמצים לעקור את תופעת ההשכלה הארורה למגר את נזקיה ולרופף את אחיזת המתקדמים בענייני היהדות ולנתקם מכל עמדות השפעה. וכשנשאל פעם מפי אחד הרבנים, מה זה שצדיקי פולין יוצאים במלחמות חזקות נגד המשכילים ולמה אינם מכוונים את לבם בברכת ולמלשינים אל תהי תקוה ואז ממילא היו נוחלים המשכילים מפלה ניצחת. השיב "אילו היו המשכילים מכוונים כלפינו רק באומרם על הצדיקים ועל החסידים די היה בכך שנכוון אנחנו באומרנו ולמלשינים, אבל הם פועלים נגדנו בכל דרך שהיא לכן גם עלינו מוטל להילחם בכל הדרכים".

מדפי העתירה עם חתימות ראשי קהילת ווארשה - שהחי' הרי"ם ישאר עמם בעיר
למעלה בצד שמאל: ווארשה 1943, בטור השמאלי מלמעלה: חתימת הנגיד מחסידי קאצק ר' גבריאל אייזנמן, חמישית מלמטה: חתימת הג"ר יעקב גזונוטהייט

בשלב מסוים [משוער סביב שנת ת"ר] העתיק החי' הרי"ם את משכנו לרח' קראכמלנה וקבע שם את בית מדרשו [במבנה שהוקמה בשנת תקפ"ו, והועבר אח"כ לרשותו] ומאז החלו לנהור לשם כל מבקשי ה' בני תורה חסידים המשתוקקים להתחמם לאור תורתו וקדושתו. [סיבת עזיבתו את ביהמ"ד החסידים לא ידועה, אך נרשם על פירצה שאירעה בביהמ"ד של החסידים באותה עת, שבנו של הגבאי ר' ש. פונק הלך ללמוד בבי"ס לרבנים שהקימו המשכילים. את הגבאי העבירו מהגבאות ונשאר מהמעשה טעם מריר בקרב מתפללי ביהמ"ד].

באותם הימים, החלו רוחות של כפירה ואפיקורסות לנשוב בעיר ע"י ההשכלה המזויפת שהתרבו המשכילים החדשים שבאו ממדינת אשכנז, וכמה מהמתחכמים בעיר ווארשה נמשכו אחריהם ושתו ממים הרעים ונעשו לפורקי דת³. ונדרש מצד הקדושה להתאזר כגיבור חלציו במלחמה נגדם לבטל מחשבתם הרעה ולעכב מזימותיהם של ראשי המתבוללים בעיר.

ניצני תנועת ההשכלה – התחכמות וחישיבה עצמאית

משכילי ווארשה באותם הימים נחלקו לשתי קבוצות, הראשונים היו ידועים כ'מתבוללים', או בספרות באידיש 'אסימילרטער' מחמת שאיפתם להיות דומים לגויי הארץ ולהתבולל בקרבם. והשניים נודעו בתואר 'משכילים', ובאידיש 'אויף-גיקלערטער' [פירוש מילולי - מתחכמים / חכמים בעיניהם]. ולמרות שסכנת שניהם ליהדות האיתנה היתה גדולה ועצומה, אך לא הושוו בגישתם לערכי היהדות ולאופני מלחמותיהם.

הראשונים, קבוצת המתבוללים, היו בעצם משוללי חזון ונטולי ערכים, לא ביקשו כלום כי אם לסלק מלפניהם כל חומה וגדר המונעים מהם להרבות בתענוגי העולם השפל. לרבים מהם נמחה מעל פניהם כל סממני יהדות, גילחו זקניהם ונדמו בלבושם לגויי הארץ. וגם הטובים שבהם שלא חיפשו לעקור בכח את קיום התורה, אבל עכ"פ לא תפסו אצלם משפטי התורה מקום נכבד בסולם הערכים, כאשר בראש מגמתם הי' להגדיל הון ושררה, ולמען מטרה זו לא ראו שום שיקול שיעמוד לנגדם. ללשונות חז"ל התייחסו בנימה של זלזול וקלון רח"ל, ואת ילדיהם לא ביקשו לחנך עם ידיעה לתורה. ברור שהם ראו עצמם כיהודים וכללו בתכנית לימודים של ילדיהם לימודי תנ"ך ותלמוד, אך עשו זאת בשפת המדינה במקום לשון הקודש, וכן לא העניקו ללימודים אלה ערך יותר מאשר לשאר חכמה ומדע.

הקבוצה השני', המשכילים המתחכמים, הם ברובם שמרו על חזות יהודית, עכ"פ בתחילת דרכם, ונתנו מקום של כבוד ללימודי הגמרא עם דאגה לפזר בהרצאותיהם

3. הלשון ממאיר עיני הגולה אות שצא.

ובכתבותיהם לשונות המקראות ומדברי חז"ל. לא זו בלבד אלא חלק מתרבותם הי' "להוכיח" לעיני העמים אמיתת התלמוד ולהתאים דברי חז"ל עפ"י מחקרים עדכניים. זאת בעקבת גישה נחיתותית שאימצו, כאשר השקפתם ותפיסת עולמם התבססה על הנחיצות להתאים האדם עצמו למונחי הזמן ולהעלות יוקרם של היהודים אצל הגוים. כך סברו שבאורך הגלות לא יתכן להישאר דבוק במסורת כמימים ימימה, והטיפו בנחיצות הקידמה בהרחבת ידיעות במדע וחכמות זרות עם הכרה בשפת המדינה, ושרק כך יוכלו ליצור מהיהודים אזרחים מועילים ולמצוא חן בעיני העמים⁴.

מהקבוצה הזאת השני' היתה הסכנה גדולה בהרבה לעומת הראשונה, כאשר הרוע בדרכיהם לא בלט כל כך כמו בזו של המתבוללים, ולכך אירע לעתים כי מבני הנוער אשר נחשפו לדרכיהם נקסמו מהרעיונות שהציגו וביקשו לאמץ לעצמם את גישתם. ועוד יותר מכך, שמכיון שהם החזיקו בהשקפותיהם כשיטה וערך עליון הנחוץ להיטיב מצבו של העם, לא בחלו בשום אמצעים להפיצם ולמשוך אחרים לתוך רשתם. הפעילו קשרים במסדרונות הממשלה בשביל להכליל בחקיקה חובה להחדיר רעיון הקידמה בחינוך ילדי ישראל. וכל מי שלא אחז כמותם אלא ביקש לשמור על גחלת היהדות כדרכי המסורת, ראו אותו כאויב המפריע תוכניותיהם הנפלאות ומעכב את פיתוח וקידום מצבם של יהודי הגולה, ולא בחלו בשום אמצעים להחליש כוחם של אלו העומדים כנגדם.

החידושי הרי"ם ראה את התפשטות רעיונותיהם כצרה איומה, וכדברי קדשו במכתב משנת תר"ד "אשר לא היתה כזאת מיום היות ישראל לגוי קדוש וכו' מה נאמר ומה נדבר, אי לכך שעלתה בימינו, ולא די להם מה שעוברים בפומבי על התורה ואין דובר להם דבר, אלא עוד כקוצים בעיניהם אשר יזכר שם ישראל בעולם המחזיקים בתורת ה'".

לפרק את וועדות הקהילה

המטרה המרכזית שסימנו המשכילים והמתבוללים היתה להחליש את חומות המגן ולהילחם בעד הריסת הגדרים שהציבו גדולי עולם להגן מפני רפיון בקיום התורה. שתי הקבוצות פעלו באמצעים ובדרכים משלהם למען ביצוע מזימותיהם הרעות.

הקהילות העתיקות בימי קדם העמידו בראשם רבנים גדולי תורה אשר כל עניני הקהילה התנהלו על פיהם, בסיועם של פרנסים יראי ה' שעמדו לצדם של הרבנים לעמוד על משמר הדת. וגם אחרי פירוק ועד ארבע הארצות, בשנת תקכ"ד, נמשכו עניני הקהילה תחת ניהולו של ועד הקהילה בפיקוח הרבנים, עם מתן סמכות מאת הממשלה לדון כפי משפטי התורה, לתקן תקנות נחוצות להגנה על הדת ולדון להעניש ולהוקיע את פורצי הגדר. כן קיים לדוגמא

(מז) ראוי ונכון מאוד לתקן בכל עיר קופה של צדקה שיהי' עבור עניים הבושים לתבוע חלקם בפיחם על חוצאות שבת ויו"ט והצדקה הלוו תהא מתחלקת בכל ע"ש בבוקר, ומנהג זה הוא טוב מאוד אין למעל' הימנו כמבואר ברמב"ם ה' מתנות עניים פ"ט ח"ג וז"ל לא שמענו ולא ראינו בין ישראל שלא יהי' להם קופה של צדקה כו' שתהי' מתחלקת בכל ערב שבת.

(מז) המלמדים בכל עיר ועיר וזהו ללמוד עם התלמידים חמתחילים להבין דיני ש"ע ילמוד עמם בכל יום ויום איהו שיעור מש"ע א"ח דיני ק"ש וחפלה וברכו' ונפילת ידים וברכת הנהנין ושבת וכדומה דינים הצריכים לכל ישראל שירעו להחנהג עפ"י התורה וכמאמר הכתוב חנך לנער עפ"י דרכי יועזרים תמיד בדברי מוסר לקיים חיינים הנ"ל לשמור ולעשות.

(יז) וראוי בכל עיר לתקן ולהעמיד משגיחים בכל

כרוז משנת תקצ"ח מהגאון בעל החמדת שלמה אב"ד ווארשה יחד עם הרה"ק ר' יצחק מווארקי והשרף ממוגלניצה עם רשימת תקנות נחוצות שתיתקן יחד עם עוד מצדיקי דורו לפיקוח על עניני הכשרות, הצניעות וחינוך הילדים⁵, והועמדו לרשות פקחים להשגיח על קיום התקנות. הציבור בכל ערי המדינה קיבלו עליהם מרות הרבנים ושליחיהם, מה שהועיל להגן בעד חדירת השפעות זרות.

והדבר הזה הי' לצנינים בעיני פורקי העול, כאשר הסמכות שניתנה לרבנים ופרנסי הוועד, מנעה מהם להתרחב עם מעשיהם הקלוקלים כאוות נפשם הטמאה. והם לא דלגו על הזדמנות להכפיש את פעולותיהם ולהעליל כלפיהם עלילות של התנהגות מפוקפקת ואף להביא טענותיהם לפני הממשלה. ועוד מתקופה קדומה טרם שהרימה ההשכלה את ראשה בגלוי, נשמעו דברי

דף מתוך תקנות החמדת שלמה

שטנה ומרמור כלפי ה'עוולות' הקיימות במוסד ועד הקהילה. ויש משנת תקע"ה מסמך הלשנה מאיש קשה-רוח מעיר צויזמיר אשר בו מתאונן לפני מושל העיר על העול הכבד שיש על בני היהדות מועד הקהילה, ומדגיש כי אם אמנם בתלונתו הינו קול יחיד, אין לו ספק שכולם מרגישים כמוהו, ורק מתוך פחד מראשי הקהילה ומפאת הגישה הממוסדת שלהתלונן על כך לממשלה נוגד למקובל מיסודי הדת היהודית, נמנעים מלהשמיע קולם⁶.

ובראשית שנות התק"פ פרסם ראש המתבוללים בווארשה, אנטוני אייזנבוים, סדרת מאמרים גדושים ברינונים והשמצות כלפי ועד הקהילה, במטרה להטיף בלב קלי הדעת כדוגמתו שנאה למוסדי הוועד⁷. הוא פתח את דבריו בקריאה 'מעוררת חמלה' מעומק הלב, "אחים לאמונה! אם חושבים אתם שהמושלים הרוסיים הם המדכאים את חיינו, לידיעתכם הדיכוי מגיע מצד אחינו בשרינו היושבים בוועדות הקהל", והוא ממשיך דבריו עם 'עדויות מזעזעות' אודות עניים שדפקו על דלתות הוועד בתחנונים לעזרה ונדחו כלאחר יד, כאשר מאחורי הדלת שמעו את הפרנסים מבלים את זמנם בשיחה בטילה בעישון מקטרתם ושתיית משקאות אלכוהוליים.

וכה ממשיך אייזנבוים באישום "הרבנים המנותקים מצרכיהם של הקהל ומושפעים ונלחצים תחת ידי פרנסים לא הגונים". ובכלל, הולך וטוען, "הלא כל המעמד הרבני בעצם

5. נדפס בסוף שו"ת חמדת שלמה.

6. המסמך מ- [archiwum pa stwowe w Kielcach] ארכיון מחוז קיעלץ.

7. Zniesienie Kahalów שמשמעו, פירוק ה'קהל' [וועד הקהילה].

מלחמתו של החי' הרי"ם וצדיקי דורו נגד ההשכלה

מיותר, די להם לרבנים להתמחות בעניני המטבח [כשרות ודיני איסור והיתר] מבלי שיתערבו לנו בשאר תחומי החיים⁸.

כדוגמתו הופצו מאמרים בסגנון זה בהתקפת מוסד וועד הקהילה ע"י הבלרים המתבוללים. ולדוגמא, מפרי עטו של משכיל מעיר אופוצ'נה הורחבה היריעה⁹ לבאר, איך ששלשת הליקויים שמהם סובלים היהודים הם לא אחר מאשר: ועד הקהילה, מוסד הרבנות והחברה קדישא¹⁰, כאשר אלו הם המונעים מפורקי העול לטעות ולהטעות כאוות נפשם הטמאה. הנ"ל מרחיב בגנות התשלומים הנדרשים ע"י ארגונים אלו המכבידים על דלת העם, וכן מצביע על מחדלים שונים בניהול הועד והח"ק על חשבוננו של האזרח האומלל. אך סגנון כתיבתו מעניק שקיפות לכוונתו האמיתית, שלא את צעקת הדל הקשיב ופנה להושיע, כאשר על כך לא הי' נלהב כ"כ בכתיבתו להתרעם בהתלהמות מופרזת, אלא ברור שהמניעה בגללם לגשם שאיפותיו הרעות ולקידומו האישי הוא אשר העיק עלי¹¹.

אמנם, אין זה אומר שלא אירע לעתים מחדלים ע"י כמה מפרנסי ועד הקהילה, ואכן נמצאים מכתבי רבנים שנפנו לטיפול מקרים של מעילה בכספי ציבור או במעמד הציבורי¹². אך בכך ניכר ההבדל בין ירא ה' עם אחריות ציבורית לעומת קל דעת המחפש לפרוק עול. שהראשון בהיווכחו בתקלה, פונה במלא האחריות לטפל במחדל עפ"י משפטי התורה ללא הלבנת פנים והכפשות. לעומת השני, שקופץ על הפגם, מנפחו ומפרסמו מעל כל חוצות, ומנצלו להכרזת מלחמה על הממסד כולו לקידום ההפקרות המיוחדת, מגמת נפשו המפוקפקת הקבועה אצלו מראש.

8. משפט זה הי' נפוץ ע"י המשכילים, ולשונו בחוברת הנז' בזה נראה מצוטט מכתבותיו של משכיל שקדמו, זאליקנד הורוביץ, מקורו בלובלין ומשם עבר לברלין והתקרב לראש הרפורמים מנדלסון והפיץ כתבות ארסיות כנגד הרבנים ועושי דברם.

9. חוברת Wodzinski: Criticism of the Kahal, צוטט ב-54 עמ' מהפנקס, היה נהוג בקהילות עתיקות שכל חבר קהילה נרשם שמו בפנקס הח"ק תמורת תשלום שנתי, וזכה בבוא היום לטיפול הוגן עד זיבולא בתרייתא, וכשנתפס אחד עם מעשים לא הגונים נמחק שמו מהפנקס, והדבר שימש כשידול להישאר על הדרך הסלולה.

11. שאצקי: געשיכטע פון יידן אין ווארשע ח"ב עמ' 267.

12. י. הלפרין: פנקס ועד ארבע ארצות, ירושלים תש"ה.

41.

O zniesieniu Kahałów.

(Artykuł nadczłany.)

Dzień 18ty stycznia 1882 roku stanowi ważną epokę dla Izraelitów w królestwie polskiem zamieszkałych. Zniesienie homiem kahału jest jedynym z nawiązek: nych dobrodziejstw, którego zestroony rządzą doznać mogli. Już nie ma tego kołosa sprzyjającego ciemności! Już nie ma tych, którzy nas trzymali w jarzanie przetrzędów, i składali rząd w rządzie! — Nie będzieny się już więzooy obawiać w zbliżeniu się do obywateli ludzi uczywilizowanych, aby nam do tego kabałni kłóli tenę przez powiększanie podatków. Już ustana przeszkody taniące założenie szkół, mających na celu kształcenie i oświecanie młodzieży wyznania mojżeszowego, a pieniądze zebrane przez stułaków kahałnych będą mogły być użyte na utrzymanie szkół. Zgoda, uczyniono wielki postęp do uczywilizowania żydów.

Czem był kahał, ile był szkodliwy, i ile żydzi musią ponóć do pocieszenia się z tak szczęśliwego dla nich wypadku, a ni-niejszego dowiedzieć się można (a).

W kaidem prawie mieście zamieszkaném od żydów ci obersią kahałnych; lecz przy tych wyborach klasa uboższa nie ma głosu, talenta jeszcze mniwy są uważane; bogatsi i usprzesądniczy są

▲ עמוד הראשון מכתבי המתבולל
"לפירוק הוועדות"

קביעת החלטות ע"י אנשים 'היודעים לחשוב'

הגישה הזאת לפעול בתעמולה בעד פירוק ועקירת הועד, היתה זו של המתבוללים שלא חששו בכלל על עתידה של היהדות. אבל המשכילים, אלו המתחכמים שהבינו אמנם בערכי התורה וביקשו לשמור על זהות יהודית, אלא לפי שכלם וראות עינם בצורך להתאמה לתרבויות המתקדמות, הם הכירו בנחיצות ועד הקהילה בשביל שלא תשתכח תורת ישראל. לכן הם לא חיפשו לעקור ולבטל את ניהול עניני הקהילה ע"י ועדות בשליחות הרבנים, אלא שאפו לצרף אנשים משלהם כדי להיות להם השפעה על ההחלטות בניהול הקהילה.

הם קיוו לקבל שליטה ע"י שיבחרו בהם פשוטי העם, ולכן הציפו בעיתונים הכלליים מאמרים עם השקפת עולמם בצורך לשינוי בדמותם של האנשים מקבלי ההחלטות, בנוסח הנפוץ "וכי נכון הוא שיהיו ההחלטות מתקבלות ע"י אנשים חשוכים שאינם יודעים לחשוב בצורה אינדיבידואלית". הם לא היו מסוגלים להכיל את המושג שכלל העם מוכרחים לנוע על פי כללים ופקודות קבועות הנטועים וקבועים מפי גדולי הדורות, וטענו "הרי עם התקנות המיושנות והפנטיות נמנע מהציבור המתקדם לזכות לייצוג המגיע להם, ונחוץ לדאוג שיתנהלו הקהילות ע"י אנשים "היודעים לחשוב" אשר אינם כבולים באמונות חשוכות וישנות"¹³.

ובאמת במרוצת הימים עלתה להם להכניס מאנשיהם להתמנות כפרנסי הקהילה בווארשה. כי אמנם בתחילה, בימי החמדת שלמה, עמדו לצדו פרנסים גדולי תורה כהג"ר שלמה אייגר והג"ר חיים דאודזון וכן בעלי בתים המוחזקים כיראי ה', כר' זלמן פוזנר ור' שלמה זלמן אברמזון. אך במהלך השנים הצליחו המשכילים, באמצעים לא דמוקרטיים, להטמיע שינויים בשיטת ההצבעה למינוי חברי הועד, ובבחירות הקהילה של שנת תר"א הצטרף אל פרנסי ועד קהילת ווארשה איש משכיל עם נטייה להתבוללות, הבנקאי העשיר מתת' ראזען¹⁴.

החידושי הרי"ם העיק לו מאוד הגישה הפרשנית הנפוצה גם בקרב יראי ה', וכאב לו על מה שאין מתייצבים מול הרשעים במלחמת חורמה. שלולא שתיתקם של היראים לא הי' במציאות שייבחר אחד כדוגמת מתת' ראזען לחבר ועד, אך למרבית המבוכה היו אף יראי ה' שנתנו יד לבחירתו, בנימוק שהלא הוא עשיר גדול וכבר הרים תרומה הגונה להקמת בית החולים היהודי בווארשה ולבנין המושב זקנים, וראוי לשמור עליו להעניק לו מעמד

13. סגנון הכתיבה נמצא במקורות רבים, וציטוט זה הוא מתוך מאמר בעיתון 'איזראליטא' שנת תרכ"ח מס' 190.

14. שאצקי: געשיכטע פון יידן אין ווארשע, ח"ב עמ' 53 באריכות על שינוי שיטת ההצבעה ועל בחירת הנ".

מלחמתו של החי' הרי"ם וצדיקי דורו נגד ההשכלה

להתחנף אליו ולהתרפס סביבו, כי מי יודע איזה עוד סיוע לפרויקטים פילנטרופיים נוכל לזכות מידו, וחבל להפסידו¹⁵.

אבל הרי"ם גילה את דעת קדשו במכתב כלפי העדר תועלת שתבוא מהאיש, בכתבו "מאחר שהוא צדיק בעצמו אף שעובר על כל התורה כולה, רוצה שגם אחרים יהיו צדיקים כמותו, מה נאמר ומה נדבר או לנו שכך עלתה בימינו". והזדעק מאוד על העובדה שאין הציבור מודעים די לסכנה של הצבת איש בעל דעות מתקדמות בעמדת השפעה.

וכששמע פעם את החסידים תמהים ואומרים מדוע בווארשה שרוב תושביה המה חסידים יראים ושלמים ובכל זאת נבחרים שם לחברי ועד הקהילה אנשים בעלי תרבות אשכנז [דייטשען, שהכוונה לתרבות ההשכלה הברלינאית]. ויען הגה"ק זצ"ל ויאמר להם, מדוע לא תבינו, הן גם בתוככי לבם של היראים נמצא 'א קליינער דייטש' [מקצת תרבות אשכנז], ובכך מצטרפים המיעוט אשכנזים שבתוך היראים לאלו שנלקו בתרבות ההיא מכף רגלם ועד ראשם, הוי להו אשכנזים רובא דווארשה ואין עוד כל פלא¹⁶.

על זה שאפו המשכילים, לאו דוקא להפוך אחוז גדול של החסידים למשכילים, אבל לפחות אחוז של כל חסיד להפוך למשכיל, להסתגל ללב היראים עכ"פ נטייה מועטה לתרבות ההתחכמות, בידעם שבכך יוכלו עם הזמן להצליח במזימתם לחבל בקדושת ישראל, כאמרם ז"ל (ע"ז כז:): מינות משכא, והיצה"ר נדמה לארס של עכנאי שמעט הנכנס ללב האדם מפעפע ומתרבה עד שמפילו כליל ח"ו.

וכך ה' מוכיח הרי"ם קשות לכל מי שיהי', גם לא מהחסידים, אם הראה סימני התפשרות לגישת המתקדמים. וסיפר ר' בן ציון אוסטרובר שנכח בחדר רבו הרי"ם בעת שביקר אצלו הגביר ר' משה אנדלמן כשבא לבשר על הצלחתו באיזה ענין שפעל בשליחות הרי"ם, והמשיך עמו הגביר בשיחה וסיפר ששמע משר צבא אחד שבאסיפת גדולי הלאומים עלתה הצעה לתת את ארץ ישראל ליהודים. אמר לו הרי"ם, ומה זה פלא, הלא אמרו ראויים היו ישראל שיעשה להם נס בימי עזרא כדרך שנעשה בימי יהושע אלא שגרם החטא, לכן גם היום שגורם החטא רח"ל תוכל להיות הגאולה בדרך טבעי. תמה הגביר, איזה גרם החטא יש כיום? הגביה הרי"ם את קולו ואמר, די ליטוואק [אתה ליטאי] איזה לימודים, באיזה שפה, עוסקים ומדברים אצלך בבית?¹⁷ והודיע לו כי הטמעת הלימודים הזרים היא קלקולו של הדור.

ובאחת האסיפות שישבו נכבדי הקהילה היראים בווארשה, בהשתתפות החי' הרי"ם, לטפל בהשפעת המשכילים הגוברת, הציע אחד הנאספים, כי מוטב להימנע ממלחמה גלויה נגד המשכילים ולהעדיף את הטיפול בהם ביד רכה וסובלנית. וכששמע זאת הרי"ם,

15. שם עמ' 59.

16. קובץ הבאר ווארשה תרפ"ג עמ' סה.

17. כתבי הג"ר דוד מינצברג ששמעו מרב"צ.

הצהיר נמרצות "לא ביד רכה, כי אם ביד חזקה נוכל לעקור את הנגע הממאיר הזה, וכל האמצעים כשרים למלחמה זו". וכשנשאל, מאי כולי האי שמכריז עליהם מלחמה כה נחרצת, ענה שהניסיון המר כבר לימדנו מה צפוי לנו משיטת ההשכלה, התבוננו מה התרחש במדינת אשכנז, מה נותר מכל הקהילות המפוארות שלמרות שישבו שם גדולי תורה על כסא הרבנות [והלך ומנה שמותם של כמה גדולים מפורסמים ששימשו במדינות ההם], עכ"ז מחמת האדישות והמבוכה ששררה בקרב הציבור, הצליחה ההשכלה לטנף מוחם של צעירי הצאן עד שהתרחקו כליל ממקור האמונה הטהורה, דעותיהם השתבשו ומעשיהם נתקלקלו¹⁸.

עמדה קיצונית או גישה סובלנית

בשאלה זו, אם לגשת בהכרזת מלחמה כללית כנגד ההשכלה וגרורותיה, או שמא עדיף לנקוט בעמדה סובלנית ולגלות הבנה והתחשבות כלפי המתחדשים, נחלקו הדעות בין כמה מגדולי המדינה. וכלפי הסכנה היו כולם שווים בדעה, והכירו בנחיצות הטיפול במיגור התפשטות רעיוני ההשכלה וטמיעת מושגי הקידמה וההתחכמות. אך באופן הגישה הנכונה היו שסברו, בעיקר מרבני המתנגדים לחסידות, שהעצה תהי' למנות רבנים אשר בנוסף לחכמת התורה ויראת ה', יתמחו גם במדעים שונים ובשפת המדינה, ובכך ירכשו לבב המתחדשים ויהיו דבריהם ערבים גם לאוזני המשכילים ויוכלו בכך לקרבם אל התורה.

אך גדולי הצדיקים, החסידים ורבותיהם, ובראשם הרה"ק מקאצק ובעקבותיו גם החידושי הרי"ם ושאר צדיקי הדור, שללו רעיון זה מכל וכל, התריעו מפני כל הפגנת גמישות וראו בכל פשרה קטנה פתיחת פתח להידרדרות מטה. ואם כיום במבט לאחור ניכר היטב הצדק בשיטה זו, שהיא אשר שמרה על גחלת היהדות שלא תיכבה, ולכך זכו מרבית הקהילות בפולין שתישמר אצלם הזהות היהודית, לעומת מקומות אחרים שבהן ירד מצב היהדות מדחי אל דחי רח"ל. אבל בשעת מעשה היתה המבוכה גדולה באיזו עמדה ראוי לנקוט, והיו צדדים להעדיף את הגישה הסובלנית משיקולים נאים המבוססים על נחיצות איחוד הלבבות ושלא להרחיק אף יהודי וכו'. אך הצדיקים ברוח קדשם ראו את הדרך היחידה שבה יוכל להישמר קיום התורה, וכך לימדו פעם אחר פעם, כשהתעוררה שאלת התמנות רבני ערים, כי העצה היחידה מול סכנת ההתחכמות היא מלחמת חורמה בלי פשרות בכלל.

כך הי' בשנת תרי"ב כשנתמנה הגאון ר' צבי הירש חיות לרב בעיר קאליש, הוא הי' דוגמא לרב גדול בתורה אשר אכן גינה את רעת שיטת הרפורמה¹⁹, אך השיקול לבחירתו

18. המאור הגדול עמ' 245, ומובא בחלקו בליקוטי הרי"ם ח"ב עמ' קמח.

19. קונטרס מנחת קנאות, נדפס בס' כל ספרי מהרי"ץ חיות ח"ב.

מלחמתו של החי' הרי"ם וצדיקי דורו נגד ההשכלה

הי' להיותו חוקר ויודע שפות עם גישה של סובלנות והבנה כלפי המתחכמים והמתקדמים. חסידי קאצק תושבי העיר באו אל רבם הקדוש לשאול לגבי התייחסותם כלפי המינוי. השיבם עם דברי רש"י עה"כ (דברים ל"ג כ"ה) ברזל ונחשת מנעליך, שהיו גיבוריהם יושבים בערי הספר ונועלים אותה שלא יוכלו האויבים ליכנס בה. כלומר, קאליש נחשבת כעיר היושבת על הגבול [של מדינת פרייסן], עיר גדולה ויושביה רבים, אשר נמצאים בתוכה כמה הנמשכים רח"ל לדרך ההשכלה. ונצרך שם רב אשר בטבעו ללחום מלחמת ה' כדי שיהא בכוחו להתאזר מול מחריבי הדת²⁰.

ודוגמא נוספת, בשנת תרט"ו, כשהתפנה מושב הרבנות בפלאצק, הוצעה המשרה להג"ר אלעזר הכהן חתנו של הגאון מליסא בעל הנתיה"מ, ששימש מקודם אב"ד במאקובה. היו לו לרבי אלעזר ספקות לגבי קבלת המינוי וחשב לשאול את רבו הרה"ק מקאצק. נסע לווארשה והשיח את ספקותיו לפני ידידו החי' הרי"ם. הסכים הרי"ם לשיקוליו וייעצו להודיע לראשי הקהילה בפלאצק על עיכוב קבלת המינוי, ויסע בינתיים לקבל הדרכה מפי רבם הק' מקאצק. אך זאת המליץ, שלא יגלה לפנייהם סיבת העיכוב, כאשר עליו לדעת שאין עיר פלאצק כמו מאקובה - עיר שכולה חסידים ויש להם אמונת צדיקים, משא"כ בפלאצק דרים גם כת אשכנזים מבני הנאורים שאינם מאמינים באמונת צדיקים, ומחמת בערותם לא יבינו מה זה שגאון כמותו צריך להסכמת רבו הק', ועליו להיזהר שלא להקטין השפעתו על בני העיר.

קם ר' אלעזר ונסע לשבת לקאצק, וביום ראשון בעת קבלו ברכת פרידה הציע את שאלתו לפני הרבי הקדוש, והשיבו הרבי בזה"ל, "הנה דעתי מסכמת שתקבל עול הרבנות מפלאצק, והלא מנהג הוא שהרב דורש ברבים בשבת הראשונה, תאמר להם דרשה מקירות לבך ותוכיח אותם היטב ותתנם לשמצה על מה שעוברים על המצות, הולכים בערכאות ומטיילים בשבתות בגנות ופרדסים, הולכים בערבוביא מה שיכול לבוא מזה להרגל עבירה". והוסיף ואמר לו, שיודיע להם, שבאם יקבל עול הרבנות, יהיו מוכנים לכך שינהג הרבנות ביד רמה ולא יניח בשום אופן בעולם לעבור עבירות כהנה וכהנה. ואז אם יקבלו את תוכחתו ובתנאי זה יקבלוהו כרב, מוטב, ואם לאו, יבקש מהם הוצאות הנסיעה וישוב לביתו. וסיים דבריו בברכת קדשו, שה' ישמרהו מכל מכשול ופגע ושלל יהי' לו בושט פנים בין הגדולים והגאונים ויתנהו לחן ולחסד בעיני כל אנשי קהלים ויהיו כולם מקשיבים לקולו²¹.

עשה רבי אלעזר כדברי רבו, ולמרות דיבוריו הקשים, התאהב על נכבדי העיר וקיבלוהו לרב עליהם בכבוד גדול. אך במהלך ימי שבתו שם סבל לעתים רדיפות מהנאורים, עקב עמדתו הבלתי פשרנית. וידידו החי' הרי"ם חיזקו ועודדו שלא להתפעל ממצוקותיהם, וכן

20. תולדות מהרצ"ה חיות, ת"א תשט"ז, עמ' 104.

21. קונטרס עץ אבות שבסוף חי' מהרא"ך, מבנו הר"ר יהושע הכהן, עמ' ח.

מלחמתו של החי' הרי"ם וצדיקי דורו נגד ההשכלה

כתב לו באגרת "זה זמן ששמעתי ממחלוקת שם, ה' לי עגמת נפש וכו' ואקווה שתקיים עצת חז"ל פ"ק דגיטין ולא תשית לבך, ממילא יבטל המחלוקת"²².

ודומה לזה ה' במקרים נוספים, שהזהיר הרה"ק מקאצק לרבנים שומעי לקחו, שלא יתנו מקום לשום פשרות, ויעמדו בכל עוז לשמור על קיום התורה וכללי הקדושה והצניעות במקומם.

הג"ר חיים דאוידזון אב"ד ווארשה

ולגבי הרבנות בעיר הבירה ווארשה, עשה החי' הרי"ם בחכמה בשביל שיתנהל הרבנות באופן זה. בפטירת החמדת שלמה ביום י"א ניסן תקצ"ט התייתם מושב הרבנות בווארשה, ונאספו ראשי הקהילה לדון על מינוי ממלא מקום כיאה לעיר חשובה זו. החידושי הרי"ם השתתף אף הוא באסיפה, ומרבית הנאספים שמו עיניהם על הרי"ם וביקשו שיסכים להשים על ראשו עטרת הרבנות. אבל התנגד לזה אחד מפרנסי הקהילה, ר' זלמן פוזנר [שרק מאוחר יותר התבררה נטייתו להשכלה], בטענה, כי לא יאות לעיר ווארשה לקחת רב המסתופף תחת צל צדיקי זמנינו, בהיותה עיר גדולה מלאה חכמים וסופרים ובתוכם גם מבני הנאורים וכתות שונות, ויש לחפש אחר רב שיהא ממוצע בין הטוב והרע"²³.

החי' הרי"ם לא הגיב לדיבוריו ולא נכנס לוויכוחים על עצם תפקידו של רב, אלא פנה אל הג"ר חיים דאוידזון שה' בין משתתפי האסיפה, וביקש שימחול ויצא מן החדר לכמה רגעים. ואז

אמר לפני הנאספים "למה לנו להביא רב ממרחקים כאשר יש בינינו הגאון ר' חיים, אשר מלבד גדלותו בתורה הרי מכיר הוא את כל עניני העיר מקרוב, ולמרות הגעתו לזקנה [הגיע כבר לשנתו השמונים] לא נס ליחו מעסקנותו לטובת יושבי העיר, וראוי הוא לאותה אצטלה להתמנות לרב העיר"²⁴.

ההצעה התקבלה פה אחד, והתמנה ר' חיים לרב העיר ווארשה, ובפרט שמחו בהתמנותו המשכילים המתחכמים בחשבם בו כאחד משלהם. כאשר בעבר שמעו בשמו שאינו רואה

22. מכתבי הרי"ם שבס"ס מאיר עיני הגולה, מכתב יט.

23. קונטרס עץ אבות עמ' ה.

24. מאיר עיני הגולה אות רכ"א.

מלחמתו של החי' הרי"ם וצדיקי דורו נגד ההשכלה

מגרעת בכך שבן תורה ישרים ידיעותיו עם קנין במדעים ושפות. ובפרט סמכו על העובדה, שבנו של הרב, האברך נפתלי ששימש כיד ימינו של אביו, ה' מעין עלם שעשועים של המשכילים, כסאו ה' מצוי במושבו ומצאו עמו שפה משותפת, וחשבו כי דרכו יוכלו להשפיע על ניהול הקהילה ע"י הטיית לב אביו הרב להשלים עם מזימותיהם²⁵.

נפתלי דאוידזון

אלא שנעלם מהם העובדה, שכבר זמן ממושך התקרב לבו של הרב אל הגישה ה'קיצונית'. זאת כאשר מעונו היה בית ועד לחכמים, והחי' הרי"ם שהתגורר בקרבתו [שניהם ברח' שילעץ] ה' מרבה לעלות אל ביתו יחד עם רעיו תלמידי חכמים מחסידי קאצק, ר' שלמה געלבולום [מחבר ספר המלים] והג"ר פנחס זאב נאשעלסקער [מו"צ בפובונזק ואח"כ אב"ד נאשעלסק], והיו מלבנים יחד סוגיות בתורה. ר' חיים התפעל מאוד מגדלותו של הרי"ם ושל שאר החסידים בתורה וביראת ה', והתמלא הערצה לדרכם של חסידי קאצק ונתקרב לבו להשקפתם²⁶. מחמת זאת נה' הרב לאחד מגדולי הלוחמים מול החדשנות, ולא רק בעיר ווארשה, אלא במהלך שנות כהונתו ניצל מעמדו כרב עיר הבירה להמליץ בעד התמנות בשאר ערי פולין רבנים מחסידי קאצק. כן קיים למשל מכתב שבו ממליץ ר' חיים בפני הממשלה על מינויו של הרבי ר' העניך למנותו לאב"ד אלכסנדר²⁷.

ועד שהספיקו המשכילים לקלוט את הלך רוחו התקיף של הרב בכל הנוגע לעמידה על משמר היהדות, כבר התבסס היטב במעמדו עם סמכות לעמוד כהוגן על משמר היהדות מבלי שיהא להם היכולת לערער על המשרה. והוזכר הענין באחד מעיתוני התקופה, שדיווח תושב ווארשה, שהנכתב לפני תקופה אודות התמנות הרב החדש הרב דאוידזון, כעת נודע שהחסידים היו מאחורי המינוי וכו'²⁸.

ושוב, בשנת תרי"ד, בהסתלקות הרב חיים דאוידזון, כשהתמנה במקומו הרב מקראקא הג"ר דוב בעריש מייזליש, וכאשר נודע ר' בעריש להיותו איש עממי המעורה גם בנושאים לאומיים ואף שימש לתקופה כחבר הסיים האוסטרי, שמחו כל שכבות הקהילה בהתמנות. בתכונותיו והופעתו המכובדת ה' נדמה לכל אחד כאומתו, ולכך המתנגדים שמחו בקבלת רב שאינו נמנה על החסידים, והמשכילים חשבוהו לדמות העונה על דרישותיהם. אך

25. שאצקי: געשיכטע פון יידן אין ווארשע ח"ב עמ' 143.

26. שם עמ' 132.

27. המסמך בארכיון הממשלתי לובלין, ונדפס ב- Zródła do dziejów chasydyzmu w Królestwie Polskim עמ' 450, ועל הרדיפות שסבל עקב גישתו הבלתי פשרנית יש לראות לדוגמא בחשבה לטובה עמ' קע.

28. Zeitung des Judentum תקצ"ט מס' 82.

הג"ר בעריש מייזליש אב"ד ווארשה

כמה גדלה אכזבתם, כאשר מיום בואו גילה הערצה עצומה כלפי החידושי הרי"ם, ובמהלך תקופת שבתו על כס הרבנות בעיר, עסק בכל השאלות הציבוריות בתיאום עם הרי"ם, והתנגד בתוקף לכל ניצני חדשנות ולפשרות בנוגע לקיום היהדות²⁹.

להשתלט על מוסד הרבנות

הגישה הלוחמנית הבלתי-פשרנית שאומצה ע"י גדולי רבני המדינה עם עמידה תקיפה לנוכח כל סטייה קטנה מהדרך המקובלת, היתה לצנינים בעיני המשכילים כאשר מנע הדבר מהם לקדם רעיונותיהם הקלוקלים. והם לא שקטו לנוכח פעולות הצדיקים ועשו מעשים כבירים במאמצים להשתלט על מוסד הרבנות, מתוך תקווה שיעלה בידם למנות רבנים מתקדמים בסגנון 'אירופאי' המתמחים במדעים ובחכמות זרות עם כושר הטפה בשפת המדינה. הקימו בעיר ווארשה 'בית ספר לרבנים' [ראבינער שולע]

אשר דרכו קיוו לעצב דמות רבנית חדשה לפי השקפת עולמם. המוסד למעשה הוקם כבר בשנת תקפ"ו אבל בשנותיו הראשונות לא הצליח לעורר עניין בקרב הציבור, אמנם כעבור מספר שנים, בסביבות שנת ת"ר, השקיעו מאמצים מרובים להגדיל את השפעת המוסד ולהוציא מתוכו פירות שימשו כרבני ערים.

את המוסד הציגו בדמות ישיבה לתלמידים מצוינים, עם שיעורים מתקדמים בלימודים תורניים. השיעור המרכזי בגמרא נמסר ע"י תלמיד חכם בשם ר' מאיר הורביץ ברמת הבנה גבוהה, ואכן כלפי החלק הלימודי במוסד לא הי' כ"כ מקום לביקורת [מלבד שיעורי תנ"ך שנמסרו ע"י אברהם בוכנר שכבר נודע עם נטייתו להשכלה]. אך עיקר נגעו של המוסד הי' משקל היתר שהעניקו ללימודים הזרים, מה שגרם להשפיל כבודה של תורה בקרב התלמידים, יחד עם האווירה של קלות ראש ששררה בין כותלי המוסד. ריח יראת שמים לא הי' ניתן להריח בקרב לומדיו, מה שגרם שרבים סרו מן המסורת ובמהלך שנות קיומו

29. מתולדותיו הנדפסים במקורות רבים, גם במאיר עיני הגולה אות תמח והלאה.

כמעט ולא הי' נמצא בוגר המוסד עם שאיפה לשמש במשרה תורנית, כאשר מרביתם פנו לענפי מסחר שונים או התקדמו למוסדות אקדמיים בברלין או בפטרבורג.

הצרה הגדולה היתה בעובדה שלא חסכו מנהלי המוסד ותומכיו במאמצים להרחיב גבולות תלמידיהם ולהגדיל השפעת החינוך המתקדם. הפעילו קשרים מסועפים במסדרונות הממשל בשביל להסתייע באמצעות החוק לביצוע מזימותיהם הרעות, ואכן הצליחו לחוקק חוק שלא תכיר הממשלה במעמד רב כי אם במי שעבר דרך שערי בית הספר ההוא.

ועוד פיתוי גדול עלה בידם לסדר, בשביל לשדל את ההורים להכניס את בניהם אל המוסד. כאשר בשנים ההם רחפה על היהדות גזירת הקאנטוניסטים, התגייסות בכפייה של בחורים מגיל י"ב שנה ועד כ"ה לשרת בצבאו של הצאר ניקולאי [בתחילה היתה הגזירה רק ברוסיה, אבל מאז המרד הפולני הכושל של שנת תקצ"א חלה הגזירה גם על מדינת פולין]. ועשו המשכילים בערמה ופעלו אצל הממשלה לקבל הכרה בבית ספר לרבנים שיראו את המוסד כתורם לתרבות המדינה, ולזכות את כל תלמידי בית הספר בשחרור מחובת התגייסות. היראים לדבר ה' ראו זאת כמובן כגזירה איומה, לא רק מצד ההשפעה על הרבנות, אלא הסכנה למשוך אליו תלמידים רבים ולהורידם מדרך היהדות³⁰.

ולא עצרו המשכילים בזה, אלא פנו לטפל גם בהרס החינוך הטהור של צעירי הצאן, להחדיר ארסם בקרב ילדי ישראל ולהטמיע שינויים בדרכי החינוך המסוריים מדור לדור. פתחו בתואנה כאילו שאין ראוי שילמדו הנערים מפי מלמדים 'חשוכים' מצומצמים אשר אינם פתוחים לתרבויות שונות. השקיעו מאמצים לרכוש לבו של הנציב העליון במחוז ווארשה הנסיך הרוסי השר איוון פסקביץ, ולשכנעו לגזור חובה להעסיק מלמדים לחדרים רק כאלו שהתמחו בשפות ובחכמות זרות³¹.

פעולות הצדיקים, מבלי להיכנס עמהם בדין ודברים

לא נחשדו המשכילים בסכלות, הם ידעו שלא יוכלו לכפות את גירסתם ביהדות על כלל ישראל כולו מבלי שישניאו עצמם על הכלל, בפרט כאשר המוני העם התמימים מבני היהדות, רובם ככולם היו דבקים ליהדות המסורתית ונאמנים להוראת הצדיקים, והבינו שהתנגדות גורפת מכלל הציבור תעכבם מלקדם את השינויים הנחשקים. לכן בצירוף למעשיהם מאחורי גבם של היראים מול האחראים על החקיקה מבין גורמי הממשלה, הציגו עצמם כמנומסים ומתחשבים בכל זרמי היהדות וכאילו שהם פתוחים להידיברות ולשמוע

30. פרטי הקמת בית הספר וניהולו בס' Szkoła Rabinow w Warszawie, וכן, געשיכטע פון יידן אין ווארשע ח"ב עמ' 110 והלאה.

31. מאיר עיני הגולה אות שצא והלאה.

מלחמתו של החי' הרי"ם וצדיקי דורו נגד ההשכלה

הצעות שיפור מכלל הרבנים ומנהיגי הציבור. קבעו אסיפות עם הרבנים לדון בענייני השעה כאלו מתוך כוונת ראש בשקידה למען טובת הכלל. החידושי הרי"ם כמובן גלוי חי' לפניו את הטמון מאחורי הצגת הנדיבות, ונמנע בכלל להיכנס עמהם בדיון ודברים.

וקיים תיעוד מאחד ממשותפי אסיפה שהתקיימה בין ראשי הקהילה בווארשה לדון על רצון המשכילים לשנות את החינוך בתלמודי התורה, כאשר ישבו שם נציגי כל העדות ודנו בצדדים כאשר כל צד משמיע דעתו ועמדתו. הרי"ם ישב במקומו משך האסיפה בלי לפתוח פיו, לא נטל חלק כלל בויכוחים ולא השתתף בעימותים, למרות שללא ספק אילו חי' רק מגלה רצון להשמיע דעתו היו כולם מעניקים לו רשות הדיבור. ומעבר לחיוך קל שראו על שפתיו מדי פעם תוך כדי הדיונים, לא קיבלו מצדו שום תגובה. ורק לימים נודע סיבת שתיקתו בהבינו כי כל הדיון מיותר לחלוטין³².

▲ האחראי על הצנזורה
שסנגר בעד החסידות,
יעקב טוגנהולד

וזאת כאשר בווארשה התגורר איש בשם יעקב טוגנהולד אשר התקדם והגיע להיות קרוב מאוד למושלים הרוסיים. כלפי חוץ חי' נראה כמתבולל גמור, והוא רכש את אמונם של נציגי הצאר הרוסי והתמנה להיות האחראי על הצנזורה של ספרי היהדות. הוא אכן עשה מלאכתו בנאמנות למעבידיו ומחק מסידורי התפילה וספרי הקודש כל משפט היכול להשתמע כבגידה בממשלה. בנוסף, חי' האיש ידידו הנאמן של הנסיך הרוסי המושל של מחוז ווארשה אשר איוון פסקביץ, ובכל שאלה שהתעוררה לגבי היחס אל היהודים חי' פונה השר אל מר טוגנהולד לשמוע דעתו ועמדתו.

ורק לימים נודע, כי האיש ההוא החזיק בלבו הערצה עצומה כלפי החי' הרי"ם, חי' מבקר במעונו בתדירות, ובשאלות סבוכות הקשורות לעבודתו פנה לבקש עצת קדשו מה להגיד למעבידיו הרוסיים. ומתוך השינויים שהצליח לעצור, לדוגמא, כשנודע למושל הרוסי על קיום הפיוט בתפילת ימים הנוראים 'מלך עליון וכו' אבל מלך אביון', ראה זאת כפגיעה במעמדו, ופנה לטוגנהולד לשאול מה ראו העם היהודי לבזותו ככה. ואחרי התייעצות, הצליח לפייס הצאר בהסברים כי אין הכוונה לסוג מלך כדוגמתו וכו', וכך נשאר הפיוט בתוך סדר התפילה³³. וכן דברים רבים הצליח להציל, למעט ענין שוליים שייצעו הרי"ם שאין צורך לעמוד בתוקף להגן על ענינים שאינם מיסודי היהדות [לדוגמא, מנהג החסידים להעלות עשן ממקטרתם בביהמ"ד כהכנה לתפילה, שאסרו עקב הלשנת המתנגדים]³⁴.

32. תולדות הג"ר בעריש מייזליש Bär Meisels Oberrabbiner zu Warschau ע"י מרכוס יאסטרוב שנכח באסיפה.

33. וינרעב: געשיכטע דאס בוך דרוקס עמ' 284.

34. פרטים בזה בס' ממעונות אריות עמ' קא.

וכעת, גם בשאלת תלמודי התורה בווארשה במזימת המשכילים להטמיע שינויים בדרכי החינוך, כבר הספיק החי' הרי"ם להיפגש עם טוגנהולד, והנחה אותו במפורשות שלא יתן למושל להטיל אף שינוי בדרך המסורה עד הנה. וזה בנוסף למכתב חריף ששיגר הרי"ם לפרנס הקהילה אברהם ווינאווער, שלמרות שנטה לדרכי המשכילים נהג ביראת הכבוד כלפי הרי"ם, והזהירו במכתבו לבל לתת יד בשום אופן למבקשי חדשנות בנושאי חינוך ילדי ישראל. וכך בשבתו עמהם באסיפה כבר ידע שאין סיבה לחשוש לכל דיוני המשכילים ומיותר ליכנס עמהם לויכוחים חלולים. ורק כעבור מספר שנים קלטו המשכילים את נאמנותו של טוגנהולד לרבם של החסידים, ותקפוהו קשות בעיתוניהם "על שמכר את נשמתו לשטן".

גם בנושא הרבנות, פעלו הצדיקים, החי' הרי"ם בשיתוף עם הרה"ק ר' יצחק מווארקי, למגר את השפעת בית הספר לרבנים בהתמודדות מול הגזירה שלא יתמנה רב לקהילה אם לא הוכשר לרבנות ע"י הבי"ס ההוא. הם מצאו סעיף בחוק, כי רב שהוכשר לרבנות טרם נוסד בית הספר רשאי להימנות אף שלא נסמך במוסד ההוא. כמו כן הוכיחו שלפי החוק אין מניעה שיהא רב אחד משמש ברבנות בערים רבות ורשאי הוא למנות סגן שיפעל בעיר תחתיו. וכך עקפו את החוק ע"י שנרשמו הרבנים הותיקים לרבנות במספר ערים, למשל הרה"ק ר' יצחק, מלבד היותו רב בווארקי היה רשום כרב בנדרזין ובצ'וזב. ועל החי' הרי"ם קיים ברישומי הממשלה מסמכי רבנותו בעיר מאקובה, קוטנה וגראדזיסק³⁵. ובזאת הצליחה עצתם, בצירוף נאמנותם של תושבי הערים, שבבחירות לרב עיר שמעו בקול הצדיקים ולא נרשם אפי' מקרה אחד שהוענקה תמיכה לרבנים מתחדשים בוגרי ביה"ס לרבנים.

וכלפי גזירת הגיוס, בעת אשר גברה הסכנה [מאז שנת תר"ג שביקר הצאר ניקולאי בווארשה לפקח על בנין מבצר הצבא בעיר, ובהיווכחו בכמות מנין היהודים הדרים בווארשה, תמה בפני שליטי המקום למה לא רואים שיעור מתגייסים יהודים בהתאמה למספרם בעיר], התאספו ראשי הקהילה ופרנסיה לטכס עצה ותושיה, והכריזו על יום צום עם תפילת רבים לביטול הגזירה. המתקדמים והמתבוללים השמיעו קולות של רגיעה, מאי כולי האי, מה יקרה אם ישרתו הצעירים את מדינתם, זה יעשה מהבטלנים אזרחים מועילים ועוד יסייע להקל על קשיי פרנסתם של בני העניים. זאת כאשר בעיניהם הקשיים העצומים בצבא לקיום התורה לא נחשבו למגרעת. מלבד תלמידי בית הספר שלהם, שכאמור בעבורם פעלו אצל הממשלה להכירם כתורמים לתרבות המדינה ולשחררם מחובת הגיוס. ומכך בנוסף לעצם הצרה גברה הדאגה מכאלה שלא יעמדו בפיתוי וישלחו את בניהם ללמוד אצלם בשביל לזכות בפטור.

הגיע אז הרה"ק ר' יצחק מווארקי לווארשה לדון ולחפש עצה יחד עם ידידו החי' הרי"ם, וקראו לאסיפה מספר רבני ופרנסי הקהילה שהיו רגישים אודות סכנת יהדותם של

35. המסמכים צוטטו ב-Hasidism & Politics עמ' 252. יציין, שעל הרה"ק מווארקי ניכר שסיבת התמנותו היתה בשביל לעקוף את החוק, על הרי"ם לא נרשם כן ואין זה אלא השערה בעלמא.

המתגייסים. ובראותם נחישות שרי הממשלה לגייס את היהודים, הבינו שאפסו הסיכויים לביטולה המוחלט, ושקדו אחרי דרך למצוא עכ"פ איזו הקלה. ואכן פעולת הצדיקים עשתה פירות וכעבור זמן קצר יצא הכרוז עם עדכון בפרטי חובת הגיוס, לפטור ילדים ואנשים בעלי משפחות, ואין נדרשים להתייצב רק רווקים בין גיל 20 ועד 25. כך סידרו שכמעט ולא ה' נוגע ענין הצבא לבני החסידים אשר עד שנת העשרים מצאו ברובם את זיווגם והקימו משפחות, וממילא סולק הפיתוי לשלוח לבי"ס של המשכילים. הצורה שעלה בידם הישג זה לא נודעת בדיוק, אבל כאשר בין המוזמנים לאסיפה נמנה החסיד הנגיד ר' נפתלי אונגער [לימים מחותנו של החי' הרי"ם, שר' שמעון חיים אחי השפ"א נה' לחתנו] שעמד בקשרים מסועפים עם אנשי הצבא והי' מהזכיינים לבניית המבצר הצבאי בווארשה, ניתן לשער שפעולתם נעשתה באמצעי שכנועים מצלצלים כמסורת יהדות הגולה לדורותיהם בעת מצוקתם³⁶.

סילוק המפגעים הרוחניים ע"י אמצעים מגוונים כנדרש

בשיטות הפעולה מול מהרסי הדת ודרכי המלחמה מול השטן, הדריך החי' הרי"ם את תלמידיו, חסידיו ושומעי לקחו, אשר הכח המרכזי להחליש צד הטומאה הינו בהגברת צד הקדושה ע"י יגיעת התורה"ק כהוגן. וכן תיאר החסיד ר' יעקב זעליג קארו ב'קאצקער קוויטל' מנסיעתו הראשונה להסתופף בצל החי' הרי"ם לאחר הסתלקות רבו הרה"ק מקאצק: "כאשר באתי לקודש פנימה ודברי קדשו יוצאים מפיו הקדוש והטהור וכו', אז אמרתי בלבי כי הקדוש הזה בא לעולם ללמד לבני יהודה קשת ע"י דעת ופנימיות התורה אשר זה העיקר".

ואכן ההשתדלות מול גורמי הממשל לא היתה למען החסידים ורבותיהם אמצעי נבחר. וזאת למרות שמאופן פעולתם וסגנון פניותיהם לשרי הממשל בנושאים הציבוריים, ניכרת היטב תפיסתם המושלמת בירידה לנבכי חוקי המדינה, עם הבנה במהלכי הפוליטיקה הרוסית-פולנית, ועם מקצועיות לדעת להתמקד בפרטי החקיקה לנווטם לטובת עניניהם. אך יחד עם זה, בבדיקה מעמיקה במסמכים ארכיוניים הובחן שהפניות הרבות מצד הצדיקים ועושי דבריהם נעשו רק לצורך התגוננות, ולמעט בקשות אישור לפתיחת שטיבלך ומקוואות וכדומה, נדיר למצוא פנייה יוזמה לממשלה מצד החסידים ורבותיהם³⁷. היפך מהמשכילים שלא חדלו מלערב את הממשלה בכל מריבה שהתקיימה או לקבל גיבוי מהממשלה לכל יוזמה שיזמו. ויש להסיק כי החסידים לא ראו פנייה לממשלה כאמצעי הולם ליהודי ירא ה' בארצות גלות, ורק בלית ברירה, לצורך התגוננות ולשמור על הקיים, אז ראו לנכון לנצל את קשריהם וכישוריהם הדיפלומטיים'.

36. געשיכטע פון יידן אין ווארשע ח"ב עמ' 77.

37. Hasidism & Politics עמ' 172, יצויין שכשרון הצדיקים בזה עורר התעניינות בקרב חוקרי החוק הפולני, והביא למחקר מקיף בהשפעת החסידות על החקיקה המתוארת בספר ההוא.

מלחמתו של החי' הרי"ם וצדיקי דורו נגד ההשכלה

ובמקרים שנדרש, אישרו הצדיקים אמצעים מגוונים לצורך הגנה על חיי התורה, והתירו אף לפעול באופנים שלולא ההכרח היתה מתבקשת המניעה מעשייתם. לדוגמא, באיש שהחזיק בעמדת השפעה והוא בגד במעמדו וניצל את תדמיתו הרם לרעת היהדות, הותר לגרום לו לאיבוד מעמדו כדי להחליש כח השפעתו. שהרי היהודי המאמין יודע כי מעמד וממשלה שזיכה לו הבורא ית', עליו לנצלו להרחיב גבולות הקדושה, ולא לקידום אישי או לגרוע מכך³⁸. ולכך המליץ החי' הרי"ם לטפל כהוגן בהלמדן הגביר ר' זלמן פוזנר אחרי שאיכזב בהתנהגותו הפשרנית כלפי גזירת הלבוש. הי' זה כאשר גזרה הממשלה שעל היהודים לשנות את לבושם להידמות אל הגויים וביקשו לחייבם לגלח את פאותיהם וזקנם. החסידים הזעיקו זעקה גדולה ומרה לנוכח הגזירה הקשה, ואילו הנוטים להשקפת הקידמה לא ראו צורך להילחם נגד הגזירה, כאשר לדבריהם אין זה אלא מנהג ולא קיים בזה שום נדנוד איסור וכו', ואף שמחו בלבם על הפתח שראו להזדמנות להתקבל אצל גויי הארץ.

וכאשר ביקר אז בפולין השר האנגלי משה מונטיפיורי, ביקשו הצדיקים לעוררו בגודל הצרה ולבקשו שבהפגשו עם הצאר הרוסי ושאר המושלים הקשורים לחוק, יפעל לביטול הגזירה. וקבעו עמו פגישה הרה"ק מווארקיי והחי' הרי"ם יחד עם ר' זלמן פוזנר הנזכר, שעדיין הי' מוחזק לירא ה', ועוד מפרנסי הקהילה. השר מונטיפיורי לא שלט בשפת האידיש או לשה"ק, והיחיד מאנשי המשלחת שידע אנגלית הי' זלמן פוזנר, לכן בידו הי' לשוחח עם השר ישירות, ואילו מצד החסידים נאלצו להידבר עמו באמצעות מתורגמנו הד"ר אליעזר לעווי שנטה לדרכי ההשכלה וכמובן דילל את תחנוני הצדיקים ולא העביר לאוזני השר את זעקתם בחומרת הדברים. ואילו זלמן פוזנר שידע את השפה, גילה באוזני השר, שהוא מצדו מוכן להשלים עם הגזירה למרות היותו 'יהודי מאמין ויודע ספר'. וכך הסתיימה הפגישה עם כשלון מוחץ לצד החסידים, ונאלצו להסתבך עם השלכותיה של הגזירה למשך זמן רב³⁹. והוסיף ר' זלמן פוזנר ועשה מעשה והזדרז לקיים פקודת הממשלה מרצון ושינה את לבושו להידמות ללבושי הגויים.

מעשה הגביר עשה רושם עז, מחמת מעמדו הרם בקרב תושבי העיר, מצד עושרו וגם בהיותו ידוע כלמדן ויודע ספר, והקפיד עליו החי' הרי"ם מאוד וראה בזה חילול שם שמים. וכאשר הונו הגדול התבסס על עסקיו עם שרי הממשלה ובעבודת קבלנות לצבא הרוסי, הזמין החי' הרי"ם את אחיו הרה"ח ר' משה חיים רוטנברג, שהי' סוחר גדול, שיבוא בנחיצות לווארשה, ופקד עליו לגשת אל המכרזים העתידיים להתקיים ע"י הממשלה על מסירת עבודות לידי קבלנים, ויתחרה עם זלמן פוזנר הנזכר כדי למנוע ממנו לקבל את העבודות, שלא יוכל להגדיל הונו בעקבות המעשה הרע שעשה. ועשה ר' משה חיים כפקודת אחיו,

38. ראה מצודות דוד (שמואל ב כ"ג ג') צדיק מושל ביראת אלוקים, שיודע שהממשלה היא להכריח העם על היראה.

39. גירסה זו היא ביומנו של מונטיפיורי הנדפס בלונדון תר"נ, עמ' 354, ובמאיר עיני הגולה מסופר בשינוי.

התעכב משך כמה שבועות בווארשה והתחרה על כמה מכרזים וזכה בעבודות בנייה חשובות שציפה ר' זלמן לקבלם, והצליח בהם הרבה.⁴⁰

וכך באמצעים שונים נעזרו החסידים בטיפול בפרנסים אשר חפרו תחת יסודות הדת בניסיון לשנות אופי הקהילה המקובל מדור דור. בארכיוני הממשלה נמצאים מסמכי הלשנה של פרנסים וחברי קהילה כאלה על הטרדות שקיבלו מהחסידים. לדוגמא, באופוצ'נה בשנת תק"צ הי' אחד מראשי הקהילה הנודע לשמצה על פעולות להרחבת שורות ההשכלה, וקיים מסמך שבו מודיע על התפטרותו עקב בזיונות והטרדות שספג בביהכ"נ בראש השנה. וכן מעיר לודז', [ששימש שם ברבנות הג"ר יחזקאל נומברג מחסידי קאצק, הקהילה התנהלה על דרך התורה, והי' מלבן לעתים שאלות ציבוריות עם גיסו הרבי ר' העניך מאלכסנדר, ובשאלות סבוכות אף פנו לקבל הדרכה מפי החי' הרי"ם]⁴¹, אירע שקמו כמה בעלי הון פורצי גדר ושינו את לבושם וניסו לקדם שינויים בחינוך הילדים. הם זכו לטיפול הולם ע"י צעירי החסידים, שבעברם על ידם 'לפתע' הופל מעל ראשם כובעם האירופאי, וכשתלו מעיליהם האופנתיים על המתלים שמחוץ לביהכ"נ, נאלצו בצאתם מן התפילה לחפש אחריהם זמן רב. עד שעזבו פורצי הגדר את הביהמ"ד המרכזי ופתחו מרכז תפילה נפרד לעצמם.⁴²

ואם נשמע פעם מפי אחד מהם התבטאות מזלזלת כלפי מנהג ממנהגי ישראל, לימד החי' הרי"ם על גנות המעשה בכל תוקף, מבלי לחוס על כבוד האיש המזלזל, גדול ככל שיהי'. וכן סיפר החסיד ר' בן ציון אוסטרובר, שהשמיע פעם הרי"ם באוזני תלמידיו, כי הכיר איש אחד ל"ץ, "אבער נישט סתם א לץ נאר א למדן צדיק" [אבל לא לץ פשוט אלא ל'מדן צ'דיק - ר"ת לץ], אך למרות שהי' ידוע כגדול בתורה ובמעשים, נמנע ממנו מלהגיע אל מנוחתו השלימה בעולם העליון, וזאת מחמת שזלזל במנהג של חסידים והתבטא כלפיהם בדרך הלצה "כי אינו מאחל לעצמו להימצא בפיו של החסיד ביו"ט אחרון של פסח בשעה שמכניס הקניידל [ממצה שרוי' שנוהגים חסידים שלא לאכול כל ימי הפסח מלבד בחו"ל ביו"ט אחרון] לתוך פיו", לכך עד היום לא זכה למנוחה.⁴³

ואם אכן הסתייעו החסידים באמצעות הטרדות והתבטאויות חריפות כלפי המזלזלים בערכי היהדות והחסידות במקרי הצורך [כניכר ממסמכי הלשנות המשכילים כלפי החסידים], אך נדיר למצוא סיפור על השימוש בתגרות ידים. ומקרה יוצא מן הכלל נמצא

40. מאיר עיני הגולה אות תג.

41. ע' לדוגמא שו"ת הרי"ם חו"מ סי' ד' תשובה להרבי ר' העניך אודות שאלת גיסו הנזכר.

42. מסמכי ההלשנה נמצאים בארכיון הממשלתי בווארשה *archiwum główne akt dawnych*, ומצוטטים ב-Haskalah and Hasidism עמ' 282.

43. מזכרונות הרה"ח ר' יוסף דוב שטיצברג ז"ל ששמעו מפי רב"צ, והוסיף רב"צ שהחי' הרי"ם אמנם לא גילה את שמו של אותו למדן צדיק, אך הוא קלט כפי הענין במי מדובר והוא באמת הי' נחשב לאדם גדול.

מלחמתו של החי' הרי"ם וצדיקי דורו נגד ההשכלה

במכתבו של החי' הרי"ם אל הג"ר אלעזר מפולטוסק, אודות "הזדים הארורים" שהפיצו שמועות שקריות בגנות הנהגת הרה"ק מקאצק, "ובעיר בארזין נגיד אחד דיבר סרה, ועשו החסידים בפומבי בביהכ"נ כמשפט הראוי לו, ונתחייבו לשלם אלף זהובים [קנס לממשלה], וב"ה לא נשמע עוד וכו'"⁴⁴. ונראה שאז התיר למפרע את ההפרזה על המידה בטיפול החוטא כאשר האיש פרץ גדרו של עולם, דבר שלא נשמע אף בקרב הגרועים שבעם, לדבר בפומבי נגד קדוש ה'⁴⁵.

וכך ראו בקביעות אצל החי' הרי"ם, בדבר שנגע לכבוד הצדיקים שינה מדרכו ומטבעו ולא הראה שום סבלנות, ומבלי משוא פנים גינה בתוקף את אלו שהיו מעורבים בשעתו במחלוקת נגד היהודי הק' מפרשיסחא. ושיבח בזה את החסיד ר' פייבל קמניצר בהמעשה שאירע עמו בעת שכבו על ערש דוי שהגיע לביתו אחד מגדולי הרבנים שהי' מעורב במחלוקת ההיא, התקרב למיטתו והרגיש בזה ר' פייבל, ובשארית כוחותיו הפך את פניו לצד הקיר תוך כדי אמרו "אסור להסתכל וכו'". וסיפר זאת החי' הרי"ם לר' יודל קמינר נכדו של ר' פייבל [חותנו של השפ"א] בהוסיפו, כי ממנו למד גודל ההתלהבות והתרגשות של חסיד לכבוד רבו.⁴⁶

הלשנות והכפשות – אמצעי נבחר של עוברי ישראל

המשכילים כאמור, ראו בשיטת ההלשנה והמסירות, כמו גם בהפצת הכפשות ורינונים בעיתונות ובאמצעי התקשורת הזמניים, ככלי מובחר וראשוני. ומה שהועילו בזה לפחות, שהנציחו הדגמה לקביעתם של רז"ל בשנאת עמי הארץ לתלמידי חכמים, ובבדיקה בפרטי ובניסוח הכפשתם השאירו לדורות מבט מה הן הנקודות בנוהגם של החסידים שגרמו לעליית חמת זעמם עקב שהרגישו מהם מאוימים, המלמד בעקיפין מה הן הדברים שאף הם מודים בתועלתם לעכב התפשטות קלקולם והחדרת ארס רעיוני ההשכלה בקרב המוני בית ישראל.

יצוין שניכר הבדל גדול בסגנון ההכפשות של המתבוללים, לעומת הקבוצה השני', המשכילים המתחכמים. כאשר הראשונים נבעה שנאתם בעיקר מבחינת 'מואס באחרים העושים' (רש"י ויקרא כו טו), עם סלידה במה שראו כאדיקות מוגזמת באורח חיים חשוך ופרימיטיבי, ובזל כלפי הופעתם והתנהגותם המיושנת וריחוקם מתרבות אירופאית.

44. מאיר עיני הגולה אות שסא.

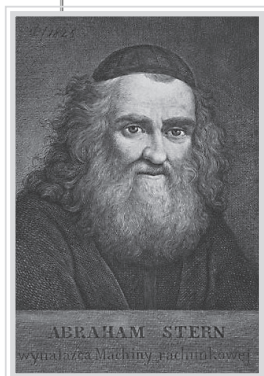
45. יצוין שאפילו בכתבי המשומד יחזקאל האגע, כשמביע תסכולו על היהדות שזנת, ובפרט מפנה חיצוני כלפי החסידים, מדגיש שמוציא מכלל דבריו שני יהודים אשר למרות ניתוקם מעסקי העולם היו ישרים והגונים, ומשווער שכוונתו להצדיקים שהכיר קודם שהציץ ונפגע.

46. מאיר עיני הגולה אות פג.

מלחמתו של החי' הרי"ם וצדיקי דורו נגד ההשכלה

אך המתחכמים, שהי' להם השגה בתורה, הם הבינו היטב כמה תורת החסידות מועילה בעד ההוגים בה ושומרת על אלו החיים עפ"י יסודותיה מלהיגרר אחר פיתויי היצר. וידעו היטב כי עצם מציאותה של החסידות פוגע במגמת נפשם הטמאה להנהיג רעיוני הקידמה והשוויון. ולכך הרגישו מאויימים, מה שעורר מצדם שנאה עמוקה ותהומית, והעדר יראת ה' שבלבם, תאמה להפליא בהגברת שנאתם לדרכי הצדיקים עם עוינות לכל דבר המחזק דבקותם של המוני העם ברבותיהם הקדושים המלמדים אותם דרך עבודת ה' הטהורה.

כבר סמוך לשנת תקע"ה כשגברה נהירת הצמאים לדבר ה' אל עבר העיר פרשיסחא להסתופף בצל הרה"ק הרבי ר' בונם, התעורר לעומת זה צד הטומאה במלשינות והכפשות כלפי מנהג טהור זה. כגרוע מכלל שונאי יראי ה', נודע שמו של ראש המשכילים בווארשה אברהם יעקב שטרן. הוא שימש כרב באחד מבתי הכנסיות בעיר, הציג עצמו כלמדן מתנגד המתגאה בחזותו היהודית, כשמגמתו להתפאר במה שהחשיב כהישג שגם היהודים מתמחים בחכמת ובשפת הגוים, והוא פעל במלוא המרץ להטמיע את ארס ההשכלה לתוך בתי בני ישראל. בראשית שנות התק"פ ערך תזכיר לגלות בפני גורמי הממשל את רעת תנועת החסידות, והוא מרחיב בנחיצות לגזור איסור גורף על נסיעת החסידים להסתופף בצל רבותיהם, כאשר לדבריו זה גורם להזנחה

▲ המשכיל
אברהם שטערן

ציור עתיק, הרצאה של המשכיל שטערן, בהתפארות שגם יהודים מתמחים בחכמת ובשפת הגוים

מלחמתו של החי' הרי"ם וצדיקי דורו נגד ההשכלה

בערכי החיים והורס את המצב החברתי והכלכלי וכו', ובמהלך דבריו יורד לדיוטא תחתונה בקשירת עלילות הזויות במעשי החסידים ורבותיהם.

ובעקבותיו הלכו שאר משכילי ווארשה, לא יכלו להטמין את איבתם כלפי אדיקותם של החסידים בכל הקדוש והיקר. ואירע פעם שהופיע באחד העיתונים מאמר על מצבם של היהודים בווארשה שנערך ע"י סוחר שביקר בעיר, ואחרי שנחשף לראשונה לתנועת החסידות, פירט את התכונות המבורכות שמצא בהם, מה שלדעתו אימוץ תכונות אלה יכול לגרום לשיפור מצב כלל האוכלוסייה. ושנאת המשכילים בערה בראותם שאחד 'העיז' לשבח את התנועה שנאות נפשם. המאמר גרר בעקבותיו הצפה של מכתבי שנאה להעיתון, כאשר אחד תקף בחריפות מה שהעלה הכותב על דעתו שיש בתכונותיהם לתרום בעד שיפור האווירה, "הלא אמונתם העיוורת בצדיקיהם עם תלות מוחלטת ברבותיהם שהם רואים בהם כח עילאי, גורמת ריחוק מכל אשר אינו שותף בדעותיהם, וסגנון דיבורם והנהגתם המיושנת מונע כל השגת קידמה והשתכללות"⁴⁷. הרי רואים בזה איך מלאך רע על כרחו ענה אמן בהכירו שדבקות החסידים ברבותיהם ואדיקותם במסורת, היא המונעת את הטמיעה בדרכי הגויים ושומרת מפני לכידה במכמורי היצר.

ואגב, בכמה מספרי היסטוריה פולניים מובא תחקיר שנערך ע"י מסיונריים נוצרים שנשלחו מאנגליה לפולין בשנת תקפ"ב לנסות לצוד נפשות בקרב יהודי פולין. הם ערכו דו"ח מפורט על מצב היהדות בכלל וציינו את הערים שניכרת בהם התפשטות תנועת החסידות. ההיסטוריונים רואים בזה ערך רב כדי ללמוד על המעמד המספרי והכלכלי של היהודים והחסידים בקרב כלל האוכלוסייה. אבל מעבר לזה, מלמדת העובדה מה שהדגישו את הסיבה שטרחו לפרט מצבה של החסידות בערי השדה "כדי למנוע מפעיליהם טירחה מיותרת, כאשר באלו שדבקו בשיטת החסידות יהיו מאמצי המטיפים חסר כל תועלת"⁴⁸.

למעשה, דברי ההלשנה של שטערן לא עשו רושם רב בקרב גורמי הממשל, כאשר ציין אחד הממונים אודות דבריו, כי "ניכר בו שנאה תהומית לתנועה ואל חברה מה שמונע ממנו כל היגיון וענייניות". מה גם שבדיקה מעמיקה בדבריו מעלה שאין מקורות וחיידוש בהשמצותיו השפלות, הם לא באו מתוך הכרת החסידים ברמה האישית, ולא היו יותר מציטוטים נדושים מתוך ספרי עוכרי ישראל בדורות קודמים שהוא הציץ בהם בילדותו ונפגע. כדוגמת, מה שמכנה אמונת החסידים ברבותיהם בתואר 'פולחן אישיות', וכן האשמת הצדיקים בניצול ה'נאיביות והתמימות של פשוטי העם כדי לגרוף הון על חשבונם, ועוד כהנה וכהנה עלילות נדושות, מצוטטות כמעט מילה במילה ממאמר

47. עיתון Gazeta Codzienna שנת תקצ"ט מס' 2668, ומצוטט ב-Haskala and Hasidism עמ' 120.

48. שם עמ' 98, וגעשיטעט פון יידן אין ווארשע ח"ב, ועוד.

שפורסם ע"י מתבולל צרפתי בשם ג'קי קלמנסון וחבורת מרעיו המזוהמים, ומספרו של המשכיל יוסף פרל, אשר התבטאויותיו המטונפות כלפי החסידים ורבותיהם נוגעות ברמה של אנטישמיות⁴⁹. והאגדה מספרת, שכאשר מדפיס בווארשה העתיק את ספרו של הנ"ל להפיצו בעיר, הכריזה הגבירה הצדיקה תמר'ל, שכל המביא לה את הספר יקבל סך שלשת רובל, וכך אספה את מרבית העותקים ושרפתם כדי למנוע מיהודים להיכשל בהרהורים מדבריו הארסיים.

תורת החסידות או ביאורים 'נחמדים' ומחודדים

והיא שעמדה לאבותינו ולנו שלא אחד בלבד עמר עלינו
לבלותנו אלא שכל דור ודוריו צומדים עלינו
לבלותנו ותקדוש ברוך הוא המילנו מידם:

שנאתו של המשכיל שטערן לא עצרה בהלשנות והכפשות, אלא בשטנתו נטולת הרסן ניסה להשיג תקפיד במשרד הצנזורה, בתקווה שכך יוכל לעצור בעד הפצת ספרי חסידות. שכידוע, מלאכת הדפסת ספרי קודש בפולין, בשנותיו אשר תחת כיבוש הצאר הרוסי, היתה כרוכה בהשגת אישור מהצנזורה שהושגה רק אחרי בדיקה קפדנית לשלול תוכן המרמז על גנות הממשלה או שמטמיע רעיונות של מרד. הגזירה נוסדה על כלל הדפסת הספרים ולא רק של יהודים, אבל מחמת שנאת ישראל הגבירו את ההקפדה כלפי ספרי יהדות.

דף מתוך הגדה של פסח בווארשה
אחרי טיפול יד הצנזורה

במרוצת השנים אמנם זכו החסידים להקלה מסויימת, הן מצד הממונה של

הצנזורה, יעקב טוגנהולד הנז', שהי' ממעריציו של החי' הרי"ם והרבה להתייעץ עמו בנושאים הקשורים לתפקידו. ונוסף על כך, החסידים רכשו את אימון הממשלה במידה מסויימת, כניכר מתוך מסמך ממשלתי משנת תר"ו אודות הידוק בדיקת הצנזורה כלפי היהודים, שהחלו לחייב ביקורת גם על תוכן דרשות המגידים בבתי הכנסיות של ווארשה, אבל עם הדגשה, "שהחשד הגובר הינו כלפי המגידים של קהילות המשכילים והמתנגדים", בנימוק, ש"רעיונות של מרידה והתקוממות מתקבלות ע"י הקריאה בספרות המדברת

49. השמצותיו של שטרן ותגובת הממשלה מובאים באריכות בס' הנ"ל מעמ' 85 והלאה ובעמ' 260, ואודות נסיונותיו לאסור את הנסיעות לצדיקים מסופר בשיח שרפי קודש ועוד ספרי צדיקי פולין.

על המהפכה הצרפתית ושאר מלכויות שהתפוררו, אבל החסידים ה'פנאטיים' המרחיקים מלפניהם כל ספרות זרה, החשש לנזק מצדם מזערי⁵⁰.

הגישה המקילה כלפי הדפסת ספרי חסידות העלה את חמת זעמם של המשכילים, לא כל כך מצד העדר השוויון, כמו מחמת רתיעתם ופחדם מהפצת רעיוני החסידות. ואחד האפיקורסים הידועים פירסם מאמר אשר בו גילה הבנתו הרדודה. הוא מסביר לפי השקפתו את תופעת המשיכה הגוברת להתעסק בתורה זו, כיון שמעניקה 'תחושה וחוויה רוחנית' לעוסקים בה, אך ממשיך בטענה, מה רע בלעור תחושות אלה בדרך שעשו נביאי ישראל וחכמי התלמוד, וכמו שרואים בדורנו שלא חסר מתקדמים החיים כיהודים טובים מבלי להשלות עצמם בדברי רוח⁵¹, עפ"ל.

וכדרכם, לא הסתפקו בדיבורים ריקים, אלא אף עשו מעשים במאמצים לעצור בעד התפשטות החסידות באמצעות הלשנות ומסירות, בסגנון דיבורים שיתקבלו על לב הממונים הממשלתיים הערלים. הסבירו כי תורת החסידות המבוססת על מיסטיקה [כינוי נדוש בקרב שונאי הדת לתורת הנסתר הרחוקה מהשגתם, עפ"ל] גורמת לעוסקים בה להיות תלושים מן המציאות ומנותקים מהוויות העולם מה שיגרור הזנחה בקידום כלכלי וחברתי ופיגור בקידום התרבות. גדול הלוחמים, המשכיל אברהם יעקב שטרן הנזכר, כאמור ניצל כל הזדמנות להצר בעד החסידים, ובבוא היום והוצע לו משרת ראש המוסד בית הספר לרבנים בווארשה, קפץ ושיגר לפני הממשלה, שכעת היות והוא הוכר ע"י אחיו לאמונה כבעל סמכות בעיני דת, לכך מן היושר למנותו על מוסד הצנזורה כדי שיוכל לפקח אלו הן הספרים המועילים הנחוצים לדת היהודית, ובכך קיווה להשיג מאוויית נפשו הטמאה לסכל הדפסת והפצת ספרי החסידות⁵².

דרישתו לא התקבלה, ונשאר יעקב טוגנהולד על עמדתו כמפקח הראשי. והוא הכין תחקיר להסביר לפני הממונים הרוסיים למה אין חשש בהפצת ספרי החסידות. הוא הסביר כי להיפך מדברי המשימים, שכבר הוכח במהלך הדורות כי החכמה המבוססת על תורת הנסתר מעניקה לעוסק בה תחושה של התעלות המסייעת לו להתנתק מן הישות, מרימה אותו מהסתבכות בנושאים קלי ערך וקטנוניים ומסלקת את הלהיטות אחרי דברי הבל, מה שמסייע להם להיעשות אזרחים הגונים ומועילים. הוא מדגיש שם, שגם אם ימצא כאלה שהרחיקו עצמם מהמטרה העיקרית של החסידות ועוסקים בה עם שימוש לרעה והם משמיעים, באצטלה דחסידות, רעיונות רדודים אשר אינם משפרים את החלק המעשי, אין זה מלמד מאומה על עצם תוכנה של התורה היא⁵³.

50. מסמך ארכיוני ממשלתי, מובא בס' געשיכטע פון יידן אין ווארשע ח"ב עמ' 142.

51. סמואל פלטיין, עיתון איזראליטא תרכ"ח מס' 193.

52. געשיכטע פון יידן אין ווארשע ח"ב עמ' 125.

53. Tugenhold: Skazowi prawdy i zgody עמ' 101, ומצוטט ב-Haskala and Hasidism עמ' 148.

ההסבר הזה להבנת מטרת העסק בחסידות, קשה להאמין שנבע מהגיונו של מר טוגנהולד עצמו אשר אורחות חייו היו רחוקים מרוח החסידות. ולא רחוק לשער כי בזה כמו ברבים מספקותיו פנה לקבל הדרכה מבית מדרשו של החי' הרי"ם. וגישה זו בלימוד החסידות, שהעסק במושגים גבוהים הוא במטרה לשפר העבודה המעשית, כבר נמצא בתורת תלמידי פרשיסחא, שזאת חידוש הבעש"ט הקדוש, לבאר תעלומות חכמה לקרבם אל גבול השגת האדם להבין ולהורות לקרב סודות התורה עד לתכלית המדרגות שכל הבא לדרוש את ה' בלב שלם ימצא דרך סלולה להבין ולהשכיל לשמור ולעשות ולקיים את כל דברי התורה⁵⁴.

וזה גופא ביקשו המשכילים המתחכמים לרחק, כי אמנם כיבדו את התורה והעריכו את לימודה, אבל חפצו שתהא חכמה ככל החכמות, ואפילו ההעמקה בידיעת ה', להיות לשם ידיעה בעלמא ולא בשביל לשפר ולהיטיב את המעשים. והחי' הרי"ם הזדעק על זה שמושפעים מגישתם של המתחכמים, לצבור ידיעות באופן שאינם מועילות לאדם להתגבר על יצרו בשעת ניסיון. ואמר פעם לפני תלמידיו "עתה, לעומת דורות הקודמים, יש ידיעות יותר, כל אברך יודע שיש אלוקי בעולם, ואעפ"כ כשבא למעשה אינו יכול להחזיק את עצמו". וסיים "אולי אשמים בזה ההורים שקלקלו את בניהם, לכן תראו שאתם לא תקלקלו את בניכם"⁵⁵.

וגישתם המזלזלת של המתחכמים הביאם לזלזל בתורת החסידות, כאילו שמעיק עליהם מה שביאורי המקראות בספרי הצדיקים אינם תואמים לפשוטו של מקרא, כאשר לא הבינו שהמטרה היא המשמעות היוצאת מן הלימוד, ואין תועלת באמירת רעיונות מפולפלים ונחמדים אם אינם מטהרים את מעשי האדם. והמגיד הק' מקא'ניץ ביאר שזו מידת 'משמרת' הנאמרה במשנה בארבע מידות ביושבים לפני חכמים (אבות פ"ה מט"ו) שמוציאה את היין וקולטת את השמרים, כי השומע תורה מפי צדיק, השוטה מחזיק עצמו בביאור שאינו לפי פשוטו ובזה מגנה בעיניו הדברים הנכבדים ואינו מקבל דרכי המוסר, וזה בא לו מחמת שכולו רע ואי אפשר לו שיודבק בו רק החלק הבטל, כאשר כולו שמרים לכן נדבקו בו השמרים.

וכן הי' מעשה בזמן השפת אמת שבא לפניו רב מתחכם אחד בהתמרמרות על מה שיש בספרי תלמידי הבעש"ט הק' פירושים הנראים כמעוותים את המקראות, והוסיף שבחר לשתף את תחושת תסכולו עם השפת אמת דייקא, כיון שמוכר הוא לישרותו. ביקשו השפ"א לדוגמא מפירוש המטרידו, והרב לא זכר אז ביאור להגיד כדוגמא. אמר לו השפ"א אני אציע לך פירוש שכנראה עליו תרעומתך, והגיד לפניו ב' פירושים הנראים רחוקים מן הפשט. הגיב הרב בסיפוק, אכן, מכהנה הנני מוטרד. אז פתח השפ"א ספר המדרש והראה

54. מתוך הקדמה לס' בית יעקב.

55. וילקט יוסף אות לט.

לו ששתי הפירושים מופיעים בדברי חז"ל. שתק הרב מתוך מבוכה, ואמר לו השפ"א "זעסט דאך ביסט נישט קיין מבין" [הרי רואה הנך שאין לך הבנה בפירושי המקראות ומנין לך התעוזה לבקר את דברי רבוה"ק]⁵⁶.

והמשכילים שביקשו להתמקד רק בביאורים שכליים 'רציונליים' עם רעיונות מחודדים המתיישרים בלשון הפסוק לפי קוצר שכלם, לא ראו מגרעת בלקבל תורה מפי מחברים הנגועים בהעדר יראת ה', העיקר שיבארו ויפרשו המקראות באופן הערב לאוזן שומעיהם. ומסיבה זו הדפיסו משכילי ווארשה במהדורות שונות את החומש עם 'הביאור' של משה מנדלסון ראש תנועת הרפורמה מברלין, ועוד חוברות וחיבורים כדוגמתו. ולמרבית המבוכה מצא החומש הוא מקום גם על מדפי ארונות הספרים שבבתי היראים. החי' הרי"ם כשביקר פעם בבית אחד מנכבדי ווארשה ראה אצלו את החומש ושאל, היתכן להחזיק בבית ספר אשר עליו שוכנים נחשים ועקרבים. הצטדק הלה ואמר כי הסכנה אינה אלא למי שרואה הנחשים והעקרבים שבו, אבל כיון והוא אינו מחפש רק הדברי תורה שבו בטוח הוא שלא יינזק. ענה לו הרי"ם, גם אם הנך בטוח בעצמך אבל מה לגבי צאצאיו. וסיפר ר' בן ציון אוסטרובער את המעשה וסיים, און נעבעך, הילדים שיצאו ממנו רח"ל⁵⁷.

והדבר מתמיה, איך מצא הספר מקום בבתם של יהודים יראי השם, אחרי שכבר ראו כולם את גודל החורבן וההרס שחוללה תנועתו של מנדלסון על יהדות גרמניה. ומה ראו כל כך בביאור שלו שבחרו להכניסו לבייתם למרות פסלותו של האיש ותנועתו. אך כנ"ל, בהיותם מושפעים מרעיון ההשכלה וההתחכמות, לא ראו את הלימוד כמטרה להגיע לידי יראת ה' ולכך חיפשו לקבל ביאורים התואמים לפי הבנתם בלשון המקרא, מה שדגל בו 'הביאור' של הנ"ל.

והצדיקים שהזהירו בסכנת הגישה הזאת ועל ליקוייו של ביאור החומש של מנדלסון, גם ללא שהביטו בתוכן ביאורו, ידעו להרגיש ברוח קדשם את העדר הקדושה. וכן מסופר בהרה"צ ר' ישעי' מושקט מפראגה, חברו הקרוב של החי' הרי"ם, שהזהיר לאדם שלמד בחומש עם הביאור, שידע כי הגם שהתורה נלמדת בכל לשון ונחשב במעלה כמו בלשון הקודש, לא כן הלומד בחומש זה שאין בו כלל קדושת התורה⁵⁸. אמנם יש שחקרו מתוכן ביאורו של הנ"ל מה כל כך רע בביאורו אשר לכאורה רק מלוקט מדברי הראשונים וספרים קדמונים. ודוגמא אחת שנמצא, בפסוק עד כי יבא שילה, רש"י פי' הפסוק על משיח, ורשב"ם ביארו על זמן אחר. ולעומת זאת בפסוק דרך כוכב מיעקב, רשב"ם פירשו על משיח ורש"י על דוד המלך. ועשה בעל הביאור במרמה וביאר את הפסוק הראשון כרשב"ם ואת השני

56. מזכרונות הר"ר נתנאל רייזמן זצ"ל מחסידי החי' הרי"ם ואח"כ של השפ"א, אביו של הג"ר ישראל יצחק מדייני העדה"ח.

57. מפי ר' משה ראובן פרקל ז"ל ששמעו מרב"צ.

58. מגדולי תורה וחסידות עמ' כו.

כרש"י, העיקר למחוק כל זכר למלך המשיח⁵⁹. וזו השיטה שאימצו המשכילים המתחכמים, ללמוד תורה כמו חכמה בעלמא מבלי לתור אחר פנימיותה מה ניתן להסיק מהתורה לבוא לידי יראת שמים, ובלי לחפוץ להידבק אל המאור שבה.

דרך הלימוד כחסיד ולא כמתחכם

במשך מרבית שנות חייו של החי' הרי"ם, לא פסקה ישיבה מעל שולחנו והתקבצו לרגליו תלמידים יקרים לשמוע לקח מפיו. בימיו הראשונים במעונו ברחוב שילעץ, ומאחור יותר איתרבו ספסלי והוקם בית מדרשו ברחוב קרוכמלנה, ומשנת תרי"ט בהסתלקות רבו הק' מקאצק בנה הביהמ"ד שברחוב הברזל והמשיך ללמד תורה לתלמידים. כל תלמידי החכמים שבעיר, ואפילו גדולי התורה המפורסמים, כהגאון בעל החמדת שלמה ובעל הנתיב"מ, ראו זאת לזכות להיות צאצאיהם נמנים על תלמידיו, וכל נכבדי הבעלי בתים שזכו לבנים בעלי תורה השתוקקו לראותם נמנים על יושבי שולחנו. כאשר תלמידיו לא רק התעלו בקניני התורה אלא אף ראו על פניהם כי הם זרע ברך ה' ביראתם הקודמת לחכמתם.

שם בבית מדרשו השכילו להשיג דבקות בתורה מה היא וקלטו את סגנון לימודו הטהור בעמקות ובישרות עם הבנה במטרת הלימוד. ולא כמכשלה אשר כבר התריעו גדולי הרבנים מדורי דורות, "על השוד והשבר וחילול השם המתנהג ומתגלגל במדינה והמכשלה היוצא מתחת יד תופשי התורה, ומקצת רבנים שזכו לשם מעלים תיכף על רוחם שיש להם דין תלמיד חכם וחושבים דמצי למעבד דינא לנפשיה"⁶⁰. "ועוד זאת הרעה, שעם מיעוט הידיעה שרכשו, לא הכירו את מקומם ודעתם נזוחה עליהם, ותיכף כשנסמכים להוראה מתחילים להשתרר ולקבץ בחורים כדרך השרים ששוכרים עבדים לרוץ לפניהם"⁶¹, "גם מתגאים על הבעלי בתים ובאים עליהם בעקיפין בחיפוש תואנה ועלילות שכאילו התבזו על ידם ומבקשים לקונסם על 'בזיון התורה' ונמצא שם שמים מתחלל"⁶². ועקב התופעה ההיא ירד כבוד התורה פלאים כאשר התנהגות הלמדנים גרמה לפשוטי העם לומר כמה מכוערים מעשיהם, אוי לו לרבו שלמדו תורה, רח"ל.

לא כן בבית מדרשם של צדיקי הדור, כאשר העידו תלמידיו של החי' הרי"ם על שראו בשעת השיעור כמה הי' רחוק מלהרגיש הנאה מהגדת חידושיו, וקודם שהי' מוסר איזה

59. מובא בס' דורות בישראל עמ' 301.

60. הלשון מתוך שו"ת מהר"י ווייל סי' קס"ג, ומקור הדברים ממהרי"ק שורש קס"ג, מובא בקיצור בדרכי משה יו"ד סי' רמג.

61. ים של שלמה ב"ק פ"ח סי' נח.

62. מהר"י ווייל שם.

חידוש גדול ראו איך שמכין עצמו מתוך שברון הלב, ה' נעמד ממקומו ומתהלך בחדר הלוך ושוב כאשר פניו בוערות כלפידים למשך מספר רגעים, עד שהתיישב והגיד בפני התלמידים את החידוש מתוך אימה ויראה.

ומאופן גישתו הזאת ללימוד התורה נעשה רושם עצום בלב תלמידיו, וכמו שהגיד הגה"ק בעל האבני נזר הנמנה בצעירותו בין שומעי לקחו של הרי"ם, "לעולם לא אשכח באיזו אימה ויראה, בווה והכנעה, ישב היהודי הזה אצל הגמרא". וכן סיפר האבני נזר ששמע מחותנו הרה"ק מקאצק בשבח לימודו של החי' הרי"ם "שאינו פותח בלימודו עד שרואה לפניו את שם הוי"ה ב"ה"⁶³. והגאון מטשעבין העיד בשם דודו הג"ר יצחק ראפפורט אב"ד אוסטרובה שנמנה בין תלמידי הרי"ם, ואמר "וכי חושב הנך שהלכתי אליו כדי ללמוד פשעטל'ך, לא נסעתי אלא כדי לראות איך שבתוך דברי הגאונות שלו משתנים פניו בגוונים שונים מתוך יראת ה'".⁶⁴ ועל זאת העידו כל תלמידיו אשר למדו אצלו תורת הנגלה, על היות נראה לעין כל אופן לימודו בקדושה ובדבקות עד שכל רואי פניו בעת עיונו בלימודו, נפל עליהם פחד ואימה, ולעתים ה' מראה פניו כאש בוערת עד שיראו התלמידים מלהביט בפניו.

ואם בקרב כלל למדני המדינה הורגלו להחשיב כתכלית הגדת חידושים מחודדים ומפולפלים, וחשבו זאת בחכמה להפריך דברי מחברים קדומים להראות חריפותם ושניותם בעיני חבריהם ולהיות הוד והדר באוזני שומעיהם⁶⁵, על החי' הרי"ם העידו תלמידיו, שאם הוכרח להקשות איזו קושיא על דברי המחברים הקדמונים, ה' יושב ומתעמק במחשבתו קודם שהוציא הקושיא תוך כדי גניחות ואנחות. וכך קלטו בעיקר היגיעה להיותו בעבור להגיע לידי הבנה בדברי ראשונים כמלאכים, מתוך יראה הקודמת לחכמתו⁶⁶.

והחי' הרי"ם עצמו הגיד פעם להגאון בעל בית אפרים מבראד, אחרי שהתפעל הגאון מעומק שכלו ושאלו על דרך לימודו ובאיזה אופן הנהו מחדש חידושי תורה להמציא תירוצים לקושיות הקדמונים, האם ע"י עמקות וחריפות, או בבקאות ובפלפול. והשיב, לא בזה ולא בזה, אין אנו מבקשים להמציא חידושים מול דברי הראשונים כמלאכים, אלא מתייגעים אנו בעומקן של דברי רבותינו הראשונים צ"ל להבינם על נכון ולסלק מעליהם כל קושיות והשגות, דכשנעמיק בדבריהם ובדיוק לשונם הזהב נווכח לדעת כי הכל ה' גלוי לפנינו ולא נעלם מהם דבר וכל דבריהם דברי אלוקים חיים.

ועל הדבר הזה שיבח הג"ר בעריש אשכנזי אב"ד לובלין את החי' הרי"ם, על התבטלותו לדברי הראשונים ואשר במקום גדולתו שם ענוותנותו. ואמר שבזאת ניכר השינוי בינו

63. אביר הרועים אות נג.

64. שר התורה עמ' 656.

65. לשון מושאל משו"ת חוות יאיר סי' קכ"ד כשמדבר בגנות דרך הלימוד שהתפשטה אז.

66. מאיר עיני הגולה אות רנד מפי ר' מאיר לנדשטיין.

ללומדים אחרים, כי כאשר לומדים אחרים רגילים לכתוב שעפ"י פלפולים מסולקת קושיית התוספות, אצלו, אחרי שמחדש פלפול נפלא, מסיים "אבל מה נעשה וקושיית התוספות עומדת לנגדינו"⁶⁷.

וזאת היתה ידועה לגישתם של החסידים בלימודם, שבמקום לגשת עם גאווה וישות לנסות להראות חכמתם מול המחברים הקדומים, פנו אל לימודם בהתבטלות מוחלטת לדברי הראשונים והמחברים הקדמונים. וביותר בלימוד דברי חז"ל בגמרא ובמדרשים, לא חיפשו להראות חכמתם בהגדת סברות, וכמו שהביא האבני נזר מחותנו הרה"ק מקאצק, שהדריכו לישא וליתן בפשט התורה, ולא כדרכם של הצעירים שעיקר עיונם הוא בסברות. ורק ע"י הבדלת השכל מהחומריות ניתן לזכות לחכמת התורה ולמאור שבה⁶⁸.

והתייגעו החסידים בלימודם להתקרב אל המאור שבתורה ע"י הקדמת ביטול היש והחומריות, החדירו בלבם איך שהדיבור היוצא מפי קדשם של רז"ל הוא הקובע את המציאות ועל הלומד לאמץ את מוחו לקרבו למציאות שקבעו חז"ל. זאת ההיפך הגמור מסגנון ההשכלה שכבר הורגלו אליה למדנים רבים, בחשבם לחפש סברות לקרב את התורה אל השכל ושיה' נתפס לפי קוצר הבנתו של האדם. בנושא זה נהג החי' הרי"ם לשבח דברי רבינו תם בספר הישר, שהחשיבות בשכל אדם ניכר מכך שלעתים מכוון למה שכתוב בתורה שהיא דעת עליונה [כגון מצות כיבוד אב ואם], היפך מדעת הפילוסופים שרוצים בשכלם להסביר טעם על כל מצות שבתורה, ואשר לדבריהם, ישותה של התורה ניכרת מזה שמתאימים לשכל האנושי, וטעות גדולה בידם, כי אדרבה אם נמצא בתורה הסכם למה שחשב השכל הרי זה סימן שהשכל הוא ישר וטוב ולא להיפך⁶⁹. וסיפר ר' בן ציון אוסטרובער, שכשהגיד זאת פעם החי' הרי"ם, אמר לו הרה"ק ר' שמואל משינאווא שגם הרבי ר' בונם זי"ע ה' אומר את המאמר הזה בשם ר"ת. והגיב החי' הרי"ם בהתפעלות "טאקע? טאקע? [אכן, אכן] גם הרבי זצ"ל אמר את המאמר הזה של ר"ת ז"ל⁷⁰."

ובדרך הזאת דגלו כלל גדולי התורה מבית מדרשו של הרה"ק מקאצק, ללמוד תורה בבחינה של בעל השמועה כנגדו, בהתבטלות מוחלטת לדברי חז"ל והראשונים ועם הכרה בקדושתם. וכן הגיד האבני נזר בשם חמיו הרה"ק מקאצק, שהטעם שלא יתכן לחלוק על הראשונים ולדחות דבריהם אפי' במקום שנראה סתירה לדבריהם מהש"ס, זה אינו כמו שסוברים העולם שהראשון ודאי חישב דבריו לפי דברי הגמ' ורק נמנע מלבאר הענין מרוב הפשיטות. זה אינו נכון, כי דבר שהוקשה לגדולי האחרונים, אין לומר שלא ראו הראשונים צורך לבארו מרוב פשטותו. אלא הטעם, כי הראשונים בכח גודל קדושתם זכו להשגה גדולה עד שהשכל שלהם ממש כשכל התורה. ע"כ אם ה' באמת סתירה לדבריהם מן

67. מאיר עיני הגולה אות תקיג.

68. אגלי טל בהקדמה, ועם ביאור השם משמואל פ' תצוה עמ' קיב.

69. שפתי צדיק פ' קרח אות ה, וליקוטי הרי"ם ח"ב עמ' קפז.

70. וילקט יוסף אות כ.

מלחמתו של החי' הרי"ם וצדיקי דורו נגד ההשכלה

התורה לא הי' השכל שלהם מקבל הדבר לנכון ואמת. וכיון שיצא הדבר מפייהם, בהכרח שהדבר אמת עפ"י התורה, וצריכים אנו יגיעה להשגת אור התורה למצוא היישוב⁷¹.

והגישה הזאת של החסידים, ביראתם הקודמת לחכמתם, ועם דרך ארץ והתבטלות כלפי בעל השמועה העומד כנגדם, עשתה רושם כביר בלב אנשים יראי ה' שנחשפו לדרכם הטהורה. כאשר יעיד מעשה שאירע בחסיד אחד בשם ר' אברהם פאשקער, שאחרי ששהה תקופה בצל רבו הרה"ק מקאצק ונכנס לקבל ברכת פרידה, הורה לו הרבי הק' שבדרכו לביתו יפנה דרך העיירה פראשקה ויתעכב שם מעט. העיר ההיא שכנה סמוך לגבול פרייסין ונצפו שם סימני ההשכלה, וכבר בשנת תקפ"ח נשמעו קולות לכיוון התמנות רב נאור ומושכל לשמש בעיר⁷². עשה החסיד כדבר רבו, נסע אל העיר ופנה אל בית המדרש והתיישב ללמוד. בני העיר ראו את האורח שמחזותו ניכר עליו כי בן תורה הוא, קירבוהו וסידרו לו אכסניה. ובאחד הימים ערך אחד מחשובי העיר סעודת מצוה והזמינו את החסיד להצטרף עמהם. וכשקם ליטול ידיו לסעודה שמע שנים מהמסובים משוחחים בדברי תורה והשמיע אחד מהם ביטוי כלפי לשון ברש"י שלא בדרך כבוד. הזדעזע החסיד והחל לצעוק "שייגעץ, כנגד מי אתה מדבר?? כנגד רש"י הקדוש??". וגערותו שיצאה מעומק הלב עשתה רושם גדול על הנאספים, ופנו אליו היראים מבני העיר לברר מהיכן הוא ומי הם רבותיו, וכששמעו שהרה"ק מקאצק הוא רבו, נסעו בעקבותיו כמה מבני העיירה לקאצק לבחון מקרוב את דרכו בעבודה של הרבי הק'⁷³.

כך הישיבה במחיצתו של החי' הרי"ם הכניסה בלב תלמידיו התלהבות לתורה ולעבודת ה', כשהוחדר בהם שאין מציאות בעולם מלבד קיום התוה"ק. ובפרט מהתבטאויות נלהבות שיצאו מפ"ק מדי פעם כלפי איזה דיבור בגמרא נעשה רושם גדול בלב תלמידיו והכניסם לתוך פנימיות הענינים להלהיב את לבם לעבודת השי"ת⁷⁴. ובכך, נוסף על רכישת דרך הלימוד להתייגע בעומק המחשבה ללבן את הנלמד לאמיתה של תורה, קיבלו תלמידיו את אופן הלימוד בקדושה ובדבקות מה שגרם להם למאוס בהבלי העולם ולהשתוקק להתעלות ביתר שאת בעבודת השי"ת. והתקרבו דרכו רבים מבני הנעורים לעבודה על דרך החסידות.

קהילה חדשה מנותקת מוועד הקהילה

משנה לשנה התרבו תלמידיו ומעריציו של החי' הרי"ם ועלתה קרנו בקרב תושבי ווארשה ובארץ פולין כולה, כאשר נגלה גם בפני פשוטי העם את גידולי בית מדרשו שיוצאים משם גדולי תורה מובהקים המקדשים שם שמים בהליכותיהם, נוסף על ראותם

71. אביר הרועים.

72. מסמכי ממשלה, מובא ב-Haskalah and Hasidism עמ' 47.

73. ס' אוצרות החן לר' נח גד ויינטרויב, פ' בהעלותך, בשם ר' בעריש שיינברג ששמעו מבעל המעשה.

74. לדוגמא ראה מאיר עיני הגולה הוספות אות נג בשם הרה"ק ר' אברהם מפוריסוב, ובילקט יוסף בשם רב"צ.

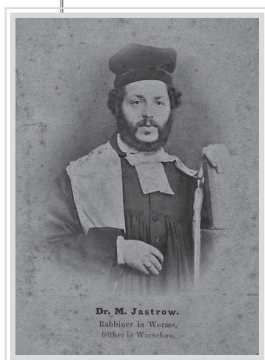
מלחמתו של החי' הרי"ם וצדיקי דורו נגד ההשכלה

איך שכל גדולי התורה עמדו לפניו באימה ובדרך ארץ כאשר כל דיבור היוצא מפה קדשו נחשב להם כיוצא מפי הגבורה. ובכך גם התעלה ערכה של החסידות בעיני ההמונים.

ובשנת תרי"ב, אחרי שהתמנה החי' הרי"ם באופן רשמי בתור מו"צ ורב וחבר הבית דין בווארשה, זאת חרף מאמצים חוזרים ונשנים מצד המשכילים לסכל את המינוי⁷⁵. והמשרה הוכרה על ידי הממשלה, מה שהעניק לו סמכות בלתי מעורערת לשפוט ולתקן כנדרש למען שמירת הדת. וזה סייע בהרבה לעצור בעד המשחיתים, המשכילים והמתבוללים להפיץ את ארסם.

ועם זאת נדעכה תקוותם של המשכילים להשפיע על כלל התנהלות הקהילה ומוסדותיה. בשינוי כיוון החלו במאמצים להקים בתוך העיר קהילה עצמאית בניתוק מהקהילה המרכזית. ואחרי פניות ושתדלנות מואצת עלה בידם בשנת תרט"ו להשיג אישור הממשלה להקים בית הכנסת עצמאי מנותק ומשוחרר משליטתו של ועד הקהילה ורבנות העיר, שיוכלו להתנהג שם בשרירות לבם מבלי שיצטרכו לתרץ מעשיהם לשום גוף עליון⁷⁶. הבית כנסת זכה לכינוי 'הביהכ"נ הגרמני' ע"ש שדגלו חבריה בתרבות הברלינאית, שם נהנו חבריו מ'חווית תפילה' המלווה בשירים עדכניים. בתחילה הוקם בחצר פרטית ברח' דנילוצובסקה, שם פעל למשך מספר שנים. ובהמשך עבר לבנין מפואר ונהדר ברח' טלומצקי, שנבנה מתרומת נדיבים פרוגרסיביים שששו עם פריצת הדרך אל עבר השתחררות מדרך 'הנבער והחשוך' ומעולו הכבד של הוועד, והוזילו את מיטב כספם לקידום 'ההישג'⁷⁷.

בשנת תרי"ח ייבאו ממרחק מורה שישמש להם כמנהיג ומטיף, בשם מרדכי [מרכוס] יאסטרוב. מקורו ה' מגרמניה והוא התחנך במוסדות חינוך מתקדמים בפוזנן והתקדם בלימודיו לפי חזיונם של מייסדי ההשכלה. בני הקהילה החדשה בווארשה בחרו בו מצד כשרונותיו, מוחו החד וכושר דיבורו, ואמנם לא נחסר לו בקיאות בלשונות המקראות וחז"ל, אבל מעלותיו מבחינתם היו התמחותו בחכמות זרות ומדעים שרכש במוסדות ההשכלה בגרמניה. הופעתו החיצונית, תווי פניו הצעירים מעוטרים בזקן משופץ, תאמה להפליא לדמות הרבנית שציירו המשכילים בעיני רוחם. באמצעות קיוו המשכילים לקדם את מאווייהם ולהרחיב שורותיהם של תומכי רעיון הקידמה והטמיעה בדרכי העמים.

▲ מרכוס
[מרדכי] יאסטרוב

הוא נטל על עצמו את המשרה הנכספת במלוא הגאון והתפארת, ומבלי להכיר את מקומו כהוגן, הציב עצמו בדמיונו בשורה אחת עם גדולי רבני העיר, השתתף באסיפות

75. מתואר במאיר עיני הגולה, הוספות אות ג, וכן במקורות רשמיים.

76. הפניות השתמרו בארכיון הממשלתי בווארשה (archiwum główne akt dawnych) וצוטטו מקצתם ב-Haskalah and Hasidism עמ' 161.

77. פרטים אודות הוצאות הבנייה ותהליך ההתרמה, הצפירה יב תשרי תרל"ט.

מלחמתו של החי' הרי"ם וצדיקי דורו נגד ההשכלה

ומפגשים שקיימו רבני הקהילה, בראותו את עצמו כמייצג קהילה נכבדה של משכילי העיר. ומבלי להתבלבל, חי' מציב עצמו, במעמדים ציבוריים שהשתתף בהם בתדירות, בשורה הראשונה צמוד לגדולי רבני העיר המפורסמים.

ציור עתיק מאירוע מלכותי שנאלץ הרב מייזליש להשתתף מפאת מעמדו כאב"ד העיר, לצד נציגי אוה"ע, ויאסטרוב מעמיד עצמו בשורה העליונה

המורה החדש, יאסטרוב, קלט את הלך רוחם של בני הנוער [מסתבר שהספיק בלימודיו להתמחות גם באומנות הפדגוגיה], וזאת ידע כי הכרזה רשמית על הפקרות שאיש כל הישר בעיניו יעשה יגרום לאבד את הדור הבא, כאשר לא ירגישו עניין להמשיך עם סגנון היהדות המתקדם שאימצו ההורים, ועלול בעתיד להימחות מעל פני הצעירים כל אות קשר ליהדות. לכן טרח לטכס מסלולים ושיטות לאגד את כל קהילתו בצירוף בני הנוער והציג מיזמים לעודד גאווה בזהות היהודית. הוא קבע לבני קהילתו מעין חיקויים לתקנות כציון להתחברות באגודותיו, וכן המריץ את אנשיו אל מלאכת הדפסת גיליונות וחוברות להחדרת התרבות היהודית⁷⁸. זאת בנוסף לנאומיו שנרשמו על ידו, דרושים גדושים במעלת האחדות ושאר רעיונות המבוססים על תורת היהדות⁷⁹, גם פירסם מאמרים בעיתון ההשכלה, איזרעליטא, להרחיב בכנות דרכו ובעידוד הדבקים בהשקפתו

78. געשיכטע פון יידן אין ווארשע ח"ב עמ' 244.

79. Jastrow, Kazania - דרושים שלו בפולנית, מצוטטים בהנ"ל.

מלחמתו של החי' הרי"ם וצדיקי דורו נגד ההשכלה

עם חזונותיו, דמיונותיו, כלפי עתידה של היהדות, שבטוח לו שיתרבו הדופקים על דלתי ההשכלה יחד עם דעיכת ההתלהבות בדרך החסידות⁸⁰.

הצליח האיש להחזיק באימוץ תקוותיו ולקדם שאיפותיו למשך כעשר שנים, עד שהחל לישא באכזבות בראותו את חזיונותיו מתבדים. וכאשר גבר תסכולו, עזב את ווארשה, היגר לארצות הברית והתמנה שם כראב"י של קהילה קונסרבטיבית, שהיא גירסה אחרת של יהדות מתקדמת. [גם אחריתו של הבנין המפואר שהקימו, לא היתה פורחת, וכעבור כמה עשרות שנים כבר לא קיימו בו מנינים סדירים מחמת חוסר עניין, ועיקר שימושיו הי' לאולם הופעות, חזנות ואירועי תרבות יהודית ליברלית].

בזכרונותיו שרשם, מספר בין היתר, שכשהזמינו אותו למשרתו בווארשה, ציפו ממנו משכילי העיר [כלשונו] לחנוק את הנחש החסידי ולעצור את השפעתו, אך מאז שנפגש לראשונה עם רבי איטשע מאיר, התרשם כה עמוקות מאישיותו ומבקיאותו בכל מכמני התורה בצירוף פקחותו ומידותיו התרומיות, ובזה התנפצו כל השקפותיו הקודמות שהחזיק כלפי החסידים. ולהיפך, הוא כותב, "ראיתי אצל חסידיו תכונות מבורכות שהי' ראוי שכולנו נעתיקן, אמנם באופן משוקל, שנדע לנווט התכונות האלה ולנצלם לקידום התוכניות שלנו". והוא מציין בדבריו, שעם דבר אחד מאופיו של רבי איטשע מאיר אינו

בנין המפואר ששימש לביהכ"נ המשכילים ברח' טלומצקה שועלים הילכו בו בבניינו וחורבנו

80. מבחרי מאמריו משנת תר"כ צוטטו ונותחו בעיתון איזרעליטה תרמ"ח מס' 23.

מסוגל להשלים, "שלמרות פקחותו היתירה, בעמדתו העקשנית לא ניתן בשום אופן להשלים, כאשר רק מעלים נושא של קידמה או שינוי קטן ככל שיהי' בדרכי החינוך וניהול עיני העיר, הוא פונה לאחור ומסרב להיכנס בכלל לדיון ודברים"⁸¹.

רגע של חשבון הנפש – מחשבות של תסכול ואכזבה

המורה של המשכילים, יאסטרוב, התרשם כה עמוקות מהחסידים לומדי בית מדרשו של הרי"ם, עד שהוא דרש מאנשיו להרפות את שנאתם לחסידות ולהביט בהם בצורה אובייקטיבית ללא תלות בדעותיהם הקדומות. וקרא לאחד מאוהדיו, משכיל מלומד בשם דניאל נויפלד [עורך עיתון יודשענקה] לחקור לעומק את טיבה ותוכנה של תנועת החסידות ולהביא את מסקנותיו לפני חבריו⁸². האיש הזדרז אל המשימה, לא רק עקב הוראת יאסטרוב, אלא שבתקופה ההיא, סביב שנת תר"כ, עמדו רבים ממשכילי ווארשה בתפנית, עם תסכול ואכזבה ממצבם. כאשר אחרי אשר עברו כשלושים שנה מאז זריעת רעיון ההשכלה בעיר, והתוצאות המיוחלות, לראות את כל יהודי העיר כחזיונם גאים ביהדותם אך בצירוף קידמה וטמיעה בתרבות הגוים, היתה רחוקה מאוד מלהתממש. ובפרט כאשר רבים מבני הדור השני של חברי תנועת ההשכלה נמחה מעל פניהם כל זיק ליהדות, ולא מעטים היו שהרחיקו לכת והשתמדו רח"ל. ולעומת זאת, להבדיל, תנועת החסידות הלכה ושגשה וצאצאי החסידים הראשונים העצימו את דבקותם ביהדותם והתעלו לגבהים בדרגות התורה ויראת ה'.

ולא זו בלבד, אלא אף לא באה חסידותם על חשבון פריחה כלכלית, כאשר במהלך השנים ראו מספר לא מבוטל של חסידים הצלחה בעסקיהם והתעשרו. מציאות זו, של גידול מספר עשירים בין חסידי ווארשה בצורה לא יחסית לעומת שאר היהודים, עוררה את תשומת לבם של המתחדשים, ותרו אחרי סיבה לכך עפ"י כללי הטבע⁸³, שהרי המציאות הזאת הפריכה את אחד מעיקרי יסודות ההשכלה, כי לא ניתן להשיג הצלחה חומרית בלי לאמץ את תרבות גויי הארץ.

והיו סיבות נוספות שהעצימו את הערצת תושבי המדינה היהודים כלפי גדולתו וקדושתו של הרי"ם, עד כדי כך, שגם סקרנותם של גויי הארץ המלומדים התעוררה בחפצם להכיר את הדמות המפורסמת. ואירוע שגרם להדים נרחבים הי' ביקורו של עיתונאי, מ. פ. סוויצקי, שהי' ידוע ונכבד בתחומו, בבית מדרשו של הרי"ם ברחוב

81. Marcus Jastrow journal, American Jewish Archives, Cincinnati.

82. געשיכטע פון יידן אין ווארשע ח"ב עמ' 245.

83. שאצקי ח"ג, די ראלע פון יידן אין עקאנאמישע לעבן, עמ' 66. וכן Wodzinsky: Hasidism Key Questions, Economy עמ' 201 והלאה.

▲ עמוד השער של ספרו של סוויצקי על היהדות, בו מספר על פגישתו עם החי' הרי"ם

קרוכמלנה בשנת תרי"ט. הוא תיאר בפרוטרוט את האווירה בבית מדרשו, איך שרבינים, עשירים מופלגים והמוני העם, כולם יושבים סביב שולחן באימה, והעשיר היותר גדול שש ושמש בחתיכת דג קטנטונת שזכה לקבל מתוך צלחתו של הרבי. הוא מוסיף לתאר את העוני והמחסור שראה בדירתו של הרי"ם עצמו מחמת סירובו ליהנות ממתנת בשר ודם, וזאת למרות סכומים אדירים שעברו תחת ידו, בצדקות שונות ובהיותו נשיא קופת רמבעה"נ לעניי ארץ ישראל. הוא כותב, כי התקבל אצל הרי"ם וביקש לשטוח מספר שאלות שיש לו על החסידות, ושיגר לו הרי"ם שתים מתלמידיו להשיב על שאלותיו.⁸⁴

התסכול שהרגישו המשכילים הביאם לערוך חשבון הנפש במצבם לעומת זה של החסידים, וישבו אז כמה מחכמיהם לדון ולחפש היכן נבעה טעותם וכשלונם לעומת הצלחת החסידים. ובשביל לעמוד מקרוב על תכונתם של החסידים הלך מר גויפלד הנזכר, וביקר בשטיבלך של חסידי קאצק והזדמן לו לשוחח עם מספר חסידים.

בסיום מחקרו התיישב וערך מאמר ארוך בממצאיו, ומתאר כמה תכונות מבורכות שהכיר בקרב החסידים, מה שהי' בכוחו להשיג על פי השקפתו המשכילית. כאשר חסידי קאצק כידוע, למרות מדרגות נשגבות שהשיגו בדבקות בהשי"ת ובעבודתו בפרישות ובקדושה, היו מתייגעים להצניע השגתם, כאשר לימד הרה"ק מקאצק, ואנשי קודש תהיון לי, להיות שמירת הקדושה במעשה אנוש ותחבולותיו. ועל דרך זה מתואר עבודתו של החי' הרי"ם בזה, שחסידים קדומים אמנם כמעט ולא הי' להם עסק עם עניי העולם, לא זהו דרכו כי הי' דעתו מעורבת עם הבריות, הי' מופלג בסבלנותו נגד כל איש, וכל מנהגיו היו נוטים לדרך הפשוט.⁸⁵

ולכך, המשכיל שבא לעקוב אחרי הליכות החסידים, תיאר מה שקלט, וכותב בין הדברים, "אשר חסידי קאצק אינם כמו חסידי גליציה [את זה הרגיש כנראה צורך לכתוב, כאשר האמין בהכפשת החסידות שקרא והפנים והרי אותם לא הכיר מקרוב], אלא אלו הם "אנשים הגונים וישרים, מנומסים ועממיים ומבינים בהוויות העולם". וכה ממשיך האיש בשבחם של החסידים, על "היותם מוכנים להקריב הכל בעבור העקרונות שלהם, ודגולים הם בתכונת המשמעת וקבלות מרות ברמה מושלמת כדוגמת אנשי צבא תחת מפקדיהם, תכונה המעניקה להם להיכנע למנהיגיהם, ואשר משחררת אותם מטרדות של

84. M.P. Sawickie: Żydzi ich dzieje עמ' 337 והלאה.

85. מאיר עיני הגולה אות קיב.

דאגת המחר". כן כלפי החי' הרי"ם עצמו אינו חוסך בדברי הערצה, "שהוא ראוי לכל תהילה על ממשיכו את המורשת הנפלאה של הצדיק מקאצק, והוא איש מלא וגדוש בבקיות בתלמוד, בז לכל דבר מרמה ונוכלות, ומעלה את מאמיניו לדרגות גבוהות בחסידות בצירוף התנהגות אדיבה ומנומסת"⁸⁶.

ודומה לדבריו יש בכתבי משכיל נוסף מהקבוצה ההיא של משכילי ווארשה, אחד בשם טרכטנברג, שהוא ג"כ פנה ללבן את תוכן החסידות כתוצאה מתסכולו בכישלונה של ההשכלה. והוא מציין, שבו בעת שהחסידים חיים באהבה ואחדות ובהכנעה כל אחד כלפי זולתו, אצל המשכילים עסוקים בדאגה של מי בראש, כל אחד דואג לעצמו ולמעמדו, מה שגורר לריבים ומדנים ופירוד לבבות. כמו כן, החסידים, לבם וכיסם פתוח לסייע לזולת, לעומת המשכילים הלהוטים אחר ריבוי ההון, ועוד כהנה⁸⁷.

בנוסף לחשבון הנפש הנזכר, הגיעו גם לידי הרהורים והבנה בנושא אשר בעבר היו שונאי החסידים מכנים את תנועת החסידות כ'כת'. אף בהלשונותיהם לפני הממשלה כינו כך את החסידים, בניצול החשדנות והרתיעה שהיתה קיימת מן הכתות למיניהם עקב מקרים מבישים מן העבר. ופנו אז שרי הממשלה אל ראש הצנזורה יעקב טוגנהולד לשמוע דעתו בנידון. הוא הסביר, שזה מטעה להגדיר כ'כת' תנועה שאינה מחדשת דבר במדיניות שלהם מעבר למה שכבר נוסד בראשית הימים כיסודות של דתם והמבוארים בתורה ובתלמוד, ואשר אינם בודים טקסים חדשים אלא בסך הכל עושים גדרים לשמר את מה שהתקבל בדתם מדורי דורות⁸⁸.

וכבר בשנת תקפ"ד, אחרי הלשנות חוזרות ונשנות בנושא זה מצד המשכילים, ובטענתם המרכזית אודות מה שראו כדבקות 'מופרזת' של החסידים ברבותיהם תוך אמונה מוחלטת הבלתי ניתנת לערעור, וטענו שזה גובל ב'פולחן אישיות' שהיא תשתית עיקרית לביסוס 'כת', הוזמנו אז לחקירה ע"י גורמי הממשלה האחראים על החינוך וקידום התרבות, הצדיקים הקדושים הרבי ר' בונם מפרשיסחא ורבי מאיר'ל מאפטא. ומהשאלות שנשאלו סביב נושא זה היו, באיזה אמצעים נוקטים מנהיגי החסידים להגדיל את ההערצה כלפיהם ולחזק את המשמעת. כמו גם, האם פועלים בשטיפות מוח כנגד נשים ובני הנוער כנגד רצון בעליהם והוריהם⁸⁹.

האישום הנ"ל הופרך ונדחה כליל אחרי שהתלבן ההבדל הברור והתבאר ענין אהבת החסיד אל רבו אשר איננה נובעת מאמצעי פיתוי מצדו של המנהיג, כי אם הרגשת קירבה ונאמנות שנרכשת בזכות התורה שהוא מקבל מרבו והדרכה בעבודת ה', וכהגדרת חז"ל

86. מאמרו של נויפלד הודפס ב'אנציקלופדיה העממית' של שמואל אורגלברנד (מדפיס הש"ס בווארשה בהסכמת הרי"ם), בערך Neufeld: Chassyd עמ' 169-177.

87. מובא ב-Haskalah and Hasidism עמ' 188.

88. איסוף של כתבי טוגנהולד Obron Izrealitow והובא ב-Haskalah and Hasidism עמ' 147.

89. תרגום הדו"ח בפרטיו, שאלות החוקרים ותשובות הצדיקים, הובא בס' ממעונות אריות עמ' תקעא.

(ב"מ לג.) שרבו שלמדו חכמה מביאו לחיי העולם הבא, ובסה"כ מקיימים כפשוטו אזהרות חז"ל (סנהדרין קי.) באיסור מהרהר אחר רבו ומתרעם על רבו וכו'. ואין לזה שום שייכות למצוי בכת, התלכדות סביב מנהיג הכת עם הערצה מופרזת המושגת בזכות תכונותיו החיצוניות של המנהיג, קסמו האישי וכריזמה עם כושר ביטוי ויכולת לערפל מחשבת מאמיניו ע"י הדיבור לרגשותיהם עם הענקת תחושת ייחודיות ועליונות. ואכן זה צוין כקו מנחה של כת, להחדיר תחושת עליונות בקרב מאמיניו ע"י ביטול והכפשת מקור מוצאם.

ועם זאת הודגש גם ממאפייני הכת, שנדיר למצוא המשך התעניינות בדור שני, כאשר בדרך כלל אין מצליחים לחקות את אמצעי המשיכה אל הדור השני אחרי תפוגת ההתלהבות של החדשנות. עם כך דחו כל הטלת האשמות בנושא זה, כאשר החסידות, למרות האדיקות בקנאות על עקרונותיהם ושמירה בקפדנות על יסודות האמונה, אין לכך כל קשר למונח כת⁹⁰.

לסלף כוונת הרבי

נשאלת השאלה, אם כן, אחר שכבר הגיעו המשכילים להכרה במגרעות דרכם לעומת מעלת תורת החסידות ובקדושת הצדיקים והדבקים בהם, ובפרט אחרי שנפקחו עיניהם לאחר המעקב מקרוב אחרי דרכיו בקודש של החי' הרי"ם ולומדי בית מדרשו, כיצד נשארו בדרכיהם הנלוזות ואיך זה שלא חזרו בתשובה ופנו בנהירה להתרפס בדלתות היכלות החסידים בתחנונים להצטרף לשורותיהם.

אך המציאות העגומה הראתה, שהאדם אחרי שנתפס ברשת ההשכלה, טעם את ארסה והרגיל את עצמו להתחכם ולהתחשבן בכל אשר רואה ושומע, טושטשו מחשבותיו וראייתו הזכה כהתה, וכמעט ולא ימלט שינתק הימנה כליל, וכדברי רז"ל (ע"ז כז:): שאני מינות דמשכא [אם לא בתיובתא סגי]. ומסופר על אחד מגדולי המשכילים בווארשה, שאחר מיתתו סיפרו להחי' הרי"ם, על דבריו קודם יציאת נשמתו, שהכריז כי מתחרט ושב על כל מעשיו הרעים, קרא שמע ישראל ואח"כ מת. והגיב החי' הרי"ם בביטול ואמר "מה עלתה על דעתכם, האיש ההוא כפר בכל דברי חז"ל, לכן ביקש להראות שגם מה שאמרו חז"ל רשעים אפי' על פתחו של גיהנם אינם עושים תשובה, שגם זה אינו נכון ולכן הציג עצמו כעושה תשובה" [וכלשון קדשו: ווי פאלט מען אויס, ער איז געווען אזא כופר אז ער האט געוואלט ווייזען אז אלע מאמרי חז"ל זענען נישט ריכטיג, דען דיא גמרא זאגט, רשעים אפילו בפתחו של גיהנם אינם חוזרים בתשובה, האט ער געוואלט ווייזען פארקערט אז זיי טוען יא תשובה] ולא הסכים החי' הרי"ם לקבל שעשה תשובה בלב גמור⁹¹.

90. מצוטט בהרחבה, ב-Wodzinsky: Hasidism key questions, Secretarian features עמ' 17 והלאה.

91. שיח שרפי קודש אות רלג.

מלחמתו של החי' הרי"ם וצדיקי דורו נגד ההשכלה

[אגב, במהלך הדורות התעוררה השאלה באנשים אחרי שנטו למינות ובקשו לחזור האם לקבלם. ובשו"ת חוט השני סי' ע"ה (מובא בשו"ת חת"ס או"ח יא) כ' בש"ץ שהעיד עליו אחד שהמיר והודה הש"ץ אלא אמר ששב, שאין מאמינים אותו על התשובה רק בצירוף בירור שרואים אצלו שמקיים התשובה עם כמה ענייני תשובה דמוכחת. ובשו"ת חכם צבי סי' יב (מבוא בבאה"ט או"ח תרסט) באחד שהצטרף לכת ש"צ ימ"ש וחזר לדת ישראל, שאם עשה תשובה נכונה ומן אז והלאה בתורת ה' חפצו ונוהג בישירות הולך תמים ופועל צדק ככל אחיו ישראל הכשרים, מקבלים אותו].

וממילא אלה שכבר קלקלו את הסתכלותם ושבשו מהלך מחשבתם והורגלו באמונת ההשכלה, לכך גם אחרי שנכחו בצדקת דרכה של החסידות לעומת המגרעות בשיטתם, נסתתמה ראייתם להשיג הדרך הישר, וכל דבר שראו תירגמו להתאימו להשקפת עולמם. וכן אירע פעם אחר פעם שסילפו הודעות שיצאו מבית מדרשו של החי' הרי"ם ופרשנו את הדברים כפי השקפתם וחשבו בכך להצדיק דרכיהם.

כן אירע לקראת חג הפסח בשנת תרכ"ג שהתפרסם כרוז מאת החי' הרי"ם לרבנים המוכרים חמץ לגוי, שבשביל שיהא תוקף לשטר המכירה, נחוץ שיהיו עורכי השטר בקיאים בשפה הפולנית כדי שידעו על מה הם חותמים. המשכילים נפנפו את ההודעה והציגו אותה בכל עיתוניהם, לומר "ראו גם רבי איטשע מאיר מעודד לימוד שפת המדינה"⁹². ודומה לזה פירשן משכיל אחד את פנייתו של החי' הרי"ם והרה"ק מווארק לביטול הגזירות אל השר משה מונטיפיורי באמצעות עוזרו ד"ר אליעזר הלוי, שמזה שפנו אליו והתייחסו אליו בכבוד "מלמדינו הדבר לראות איך יקרו הגאונים האלה בעיניהם את ד"ר הלוי והוכחה כמה שהם חבקו את חכמת ההשכלה ואת לומדיה"⁹³, עפ"ל.

וכאשר נאלץ החי' הרי"ם איזה פעמים, מאז התמנותו כדיין רשמי בקהילה בשנת תרי"ב, וצרף חתימתו במודעות כרצון הממשלה, וכדרכו בקודש פעל תמיד בחכמה באופן שיבינו עושי דברו את דעתו האמיתית, והי' מציין בכרוזים את השורה "למען לא יהא שמץ תלונה מהממשלה הגבוה יר"ה אשר אנחנו חוסים בצלם וחופפים עלינו בחסדם כל הימים", וקיימים מספר כרוזים בסגנון זה, אשר רמז בהם את סיבת חתימתו להסיר תלונת הממשלה ולא בשביל גילוי דעת תורה. אך פורקי העול עשו עצמם כעיוורים מלהשים לבם אל הרמז ותלו עצמם בתוכן הכרוז, וכדברי הנביא וצדיקים ילכו בם ופושעים יכשלו בם.

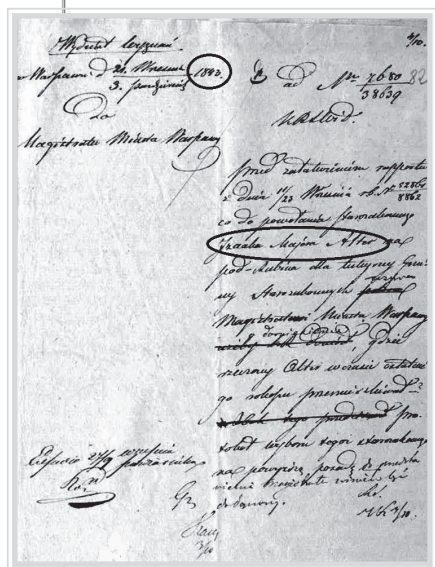
ובמסלול זה בחרו והמשיכו להיצמד, להיות תולים עצמם באילן גדול להשקיט מצפונם שכאילו גם קדוש ה' אינו מתנגד לדרכם הקלוקלת. ואכן לא ברור אם שיקרו בזה בזדון, או שמא כל כך משוקעים היו בשיטתם לכך הסתנוורו ונסתרה מפניהם ההבנה הישרה, ובכל אשר ראו הבינו כחפצם ולפי השקפתם.

92. מובא בגעשיכטע פון יידן אין ווארשע ח"ג עמ' 359.

93. מאמר בתולדות הלוי, הובא בהמגיד טו אדר תרל"ח.

מלחמתו של החי' הרי"ם וצדיקי דורו נגד ההשכלה

ואת הכרוז הנזכר על נחיצות ההכרה בשפה הפולנית לשר מכירת חמץ, היו שניצלו ופרשנו בשביל להכשיר מטרה אחרת, כאשר שיח היום בין הנוער המתבולל בפולין בשנים ההם הי' בנושא התקוממות ומרידה במושלים הרוסיים ולהילחם בעד הקמת ממשלה פולנית לאומית. המטיפים המשכילים שביקשו למצוא חן בעיני הצעירים, גדשו נאומיהם בסיסמאות המעודדות התקוממות ועצמאות. אך החסידים כמובן לא מצאו את הפנאי להתעסק בנושאים כאלה שאינם קשורים לחיזוק היהדות, וכמסורת בני' בגלותם להימנע מלהתערב בנושאים מדיניים שאינם קשורים לקיום התורה⁹⁴. וכאן שהתפרסמה הודעה זו של הרי"ם בעד ידיעת השפה הפולנית, פירשו דוגלי העצמאות כאילו גם הרי"ם הוא מתומכי הרעיון. וכך ניצלו בני הנוער דוגלי רעיון המרד את אהדת הציבור כלפי החי' הרי"ם, למצוא רמזים שדעת קדשו תומכת ברעיון ההתקוממות נגד הממשל הרוסי.

אחד ממסמכי החקירה משנת תר"ג לברר היכן הי' החי' הרי"ם בשעת מרד. עיגול סביב התאריך ושמו של החי' הרי"ם

אך כבר הוכח שלא דוברים ולא יער, לא התעסק החי' הרי"ם בכלל בנושאים שאין בהם תיקון הדת והרחבת גבולות הקדושה. ואף במסמכי הממשלה ניתן ללמוד כך, כאשר בשנת תר"ג ביקשו למנותו בווארשה לדיין רשמי בתשלום משכורת והמשכילים שחששו מהגברת כח השפעתו בקשו למנוע התמנותו והלשינו לאנשי הממשל הרוסי שהי' לו יד במרד⁹⁵, ולכן באמת התעכב המינוי שנים רבות, עד שגמרו לחקור מקום מגוריו ופעולותיו בתקופת המרד וביררו את חפותו⁹⁶.

ושיטה זו של הטעיה בשקרים ומרמה, לא בחלו המשכילים להשתמש בה מתוך חפצם למזער את האהדה כלפי הצדיק ובתקווה להקטין בכך את השפעתו בחיזוק חומת הדת. לא נרתעו מלבדות עובדות שקריות שכאילו קיימים חילוקי דעות בינו לשאר רבני העיר, וניסו לעורר מדנים ע"י המצאת ציטוטים בשמו. כמו המעשה בתלמיד שלמד בבית מדרשו של הרי"ם, וכשנמצא בו פגם דחהו הרי"ם מפניו, והלך הוא וסיפר לפרנסי הקהילה המתנגדים שכאילו ח"ו יצאו מפ"ק דברי זלזול כלפי הגר"א מווילנא. הם נזעמו מהשמועה ורשמו הדבר בפנקס הקהילה, והדבר נודע כאשר נשכר ע"י הקהילה אברך חסיד קוז'ניץ ממעריציו של החי' הרי"ם להעתיק את פנקס הקהילה, והוא ראה את המלשינות ומחקה, והודיע על זאת להחי' הרי"ם כדי שיוכל להוכיח להם כי שקר הוא הדבר⁹⁷.

94. מאמר דוד פלינקר, ורשה אנציקלופדיה של גלויות עמ' 286.

95. מאיר עיני הגולה, מילואים אות א.

96. מסמכי החקירה מובאים ב- Źródła do dziejów chasydyzmu w Królestwie Polskim עמ' 334 והלאה.

97. מאיר עיני הגולה אות קט.

העובדות הללו אמנם סובבו עגמת נפש להחי' הרי"ם, אבל דרכיו צלחו ולא עלתה להם להטיל דופי בשמו הטהור שיצא לפניו. הערצתו בקרב בני היהדות הלכה וגברה משנה לשנה, ורבים אשר השיב מעוון, טיהר את נפשותיהם והעלה אותם אל דרך התורה והחסידות.

דעות ליברליות בלבוש חסידי

למרות שבמרצת הזמן נחלו משכילי ווארשה שוחרי הקידמה וההפקרות אכזבה מכישלונם בעיצוב מחדש את היהדות, והכירו בליקוי אורחות חייהם המשובשות, עדיין לא אמרו נואש משאיפתם להטיל שינויים ביהדות המסורה, אלא מפעם לפעם הלכו והמציאו רעיונות וגירסאות עדכניים. וכדברי רז"ל (יומא לח:): הבא לטמא פותחין לו, סיפק להם היצר הזדמנויות מתעתעות לרוב שיוכלו להתמיד בדמיונות שאצלם נמצאים הפתרונות לבעיות היהדות.

וכדי להבין הלך הרוח הנפוץ אצלם בתקופה ההיא, יש לראות "מכתבו של חסיד לשעבר", מאמר תחת כותרת זו בעיתון ההשכלה איזרעליטה בשנת תרכ"ט. עורך המאמר ה' בחור צעיר בעל כשרון ממשפחת חסידים בשם ישראל לייב גרוסגליק⁹⁸ שהספיק להציץ בספרות זרה ונפגע.

הוא פותח את דבריו עם תיאור התסכול המורגש, לדבריו, בקרב הצעירים כלפי דרכם של ההורים החסידיים, בשל אדיקותם המופרזת, מה שהם ממסגרים את בניהם וחוסמים בפניהם את הדרך להצליח ולהתקדם בחיים, וזאת מפאת העדר הבנתם בצרכי הנוער לפתיחות והכרה בסגנוני חיים שונים. הוא ממשיך בהצעותיו, שאם רוצים המשכילים להצליח בשטיפת מוחם של החסידים, עליהם להרפות משאיפתם לחנך את היראים בכח ולדחוף בתוך גרונם את החינוך שלהם, כאשר לדבריו, מזאת נבע כשלון המשכילים בחשבם שעליהם לחנך מחדש את החסידים ולהעבירם מאורח חייהם. והלא בגרמניה גרמה שיטה זו להזנחת חיי היהדות והאמונה לחלוטין. אלא נדרש, עם הידברות והסברה נכונה, להאיר את עיניהם בנפלאות המדעים וחכמות האומות, שיאמצו תרבויות זרות בצירוף האחיזה בנקודות החיוביות מאורח חייהם החסידי וללא הזנחת לימוד גמרא. וניתן להסביר להם התועלת שתבוא מידיעה בחכמות מסוימות, כחשבון וגיאוגרפיה, שסייע גם להבנתם בלימוד הגמרא.

זאת אומרת, היתה כאן עדות 'מבפנים', בחור שהכיר היטב את סגנון חיי החסידים, והוא בא לשותף את הרחוב עם תבונתו מהכרה אישית, שבכח ובכפייה לא יצליחו לקלקלם, אלא נדרש לאמץ את הדרך של הידברות והבנה הדדית וכו'.

98. ללא קשר למשפחת גרוסגליק מפאביניץ אשר להם צאצאים גדולי תורה וחסידות, יוסף ה' עליהם.

מלחמתו של החי' הרי"ם וצדיקי דורו נגד ההשכלה

וכה ממשיך במה שרואה כתכלית להצליח בהטמעת רעיונות זרים במוחות צעירי החסידים, כאשר להשקפתו, אורח חיים חסידי לא אמור להיות סתירה לפתיחות וקידום. שיבינו המשכילים, אין תועלת במאמצים להפוך את החסידים לאזרחים אירופאיים מודרניים ואין סיבה לחפוז בכך. הדבר פוגע ברגשות החסידים וגורם להם להירתע ולהסתגר. ויש להזהיר את הבאים 'להאיר עיני צעירי החסידים' להימנע מלהיגרר לוויכוחים מיותרים בנושאי דת ואמונה, אלא ישקיעו כל מרצם בהצגת יתרונות ההשכלה ולהאיר עיניהם בתרבות החשיבה העצמאית⁹⁹.

המאמר הראשון שפורסם על ידו, עורר הדים נרחבים בקרב שוחרי ההשכלה, בראותם בזה הערכה של אחד מבפנים. ומכתבו גרר בעקבותיו מאמרים ודיונים רבי-היקף איך ניתן לאמץ ולשפר את הכיוון שהציע, שאחרי שכבר החל הייאוש לכרסם במוחם להתקדם עם הטמעת ארסם, ראו בדבריו מעין פתח להזדמנות חדשה להחדיר את קלקולם בקרב בני החסידים.

אך גם בזה, הזמן עשה את שלו, והוכח כפעם אחר פעם, שכל שינוי ופתיחת פתח להפקרות, מוריד את האדם מדחי אל דחי עד שעוזב את כל התורה ומצותיה. ודוגמא לכך היא מציג הרעיון עצמו, מר גרוסגליק, שמתמנות פרצופו והכרת פניו ניתן להבחין מה נשאר משאיפתו לשמור על זהות חסידית-יהודית כשזה בצירוף אימוץ רעיונות ההשכלה וההתחכמות, הוא עזב את כל שלשת סמלי היהדות ששמרו על ישראל בגלותם ושינה את שמו לשונו ומלבושו, ולא השתנה גורלו מזה של שאר שוחרי רעיונות ההשכלה הקידמה וההתבוללות.

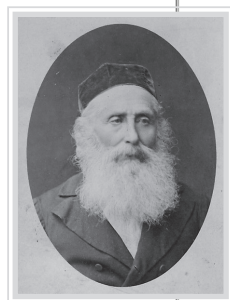
'החסיד לשעבר' ששינה שמו ולבושו - אחרי שהציץ ונפגע

99. איזרעליטה תרכ"ט מס' 4, תחת כותרת *listy mlodego ex chasyda* שמשמעו, מכתבו של חסיד צעיר לשעבר.

סיפורים חסידיים בנוסח 'עדכני'

המהלך הזה, של קידום והטמעת רעיונות ההשכלה בשפה חסידית, כלומר, לנסות להרוס את מוחם של צעירי החסידים בלי לזלזל בכבודו של אורח חייהם החסידי, התקבל אצל רבים מהורסי הדת כאמצעי מובחר. מה שלמרביית הצער הוכיח עצמו בדרך מסוכנת אשר רבים חללים הפילה רח"ל.

על פי השקפה זו נוסד עיתון בווארשה בשנת תרמ"ב, שסימן על כיוון חדש של מאמצי פורקי העול. מייסד העיתון הי' הסופר והמדען חיים זליג סלונימסקי, חתנו של המשכיל הנז' אברהם יעקב שטערן, יהודי אשר כלפי חוץ לא הופיע כמשכיל, היה מעוטר זקן ופאות ומלומד בתורה, אך השלים מדעיו בלימודים בברלין, שם הציץ ונפגע ברוח ההשכלה. וכפי שתיארוהו מכריו, לא ניתן היה להגדירו כ'שנה ופירש', הוא לא פירש מעולם מבין כותלי בית המדרש, אלא הכניס לתוכו את הארס שקלט מלימודו בשדה זרים. ואכן מה שלא עלה ביד החותן להרוס בהלשנות והפצת דברי שטנה והשמצות, הצליח החתן בדברי פיתוי בנועם שפתו.

▲ המשכיל
ח. ז. סלונימסקי
עורך הצפירה

בעיתון שלו, נקט במשנה זהירות שלא ללגלג בצדיקים ובחסידיהם, היה מספר מהנעשה והנשמע בחצרות הצדיקים. ובמקרים שלא התאפקו עורכי העיתון מלהוציא שנאתם לחסידים על ידי הפצת לשון הרע ורכילות נגדם, נקטו בדרכי מרמה ולא פרסמו הרכילות כמאמר עיתון, אלא בצורת מכתב שהתקבל במערכת עם הצהרה שאין המערכת אחראית לתוכן המכתבים. פרט זה לא נשמט מעיני מתחריו, ובשאר כתבי העת של המשכילים, שלא טמנו את שנאתם לדת, לעגו מרדיפת עורכי הצפירה אחרי חוג לקוחות מקרב החסידים, ובעיתון איזערליטא הופיע בשנת תרנ"א מאמר ארוך של האשמה בעורכי הצפירה על כך שהם מתאמצים למצוא חן בעיני החסידים ולעדן את טעמם כדי שלא להפסיד את המנויים שמקרבם. ובאמת תקופה ארוכה היו סוחרי החסידים משתמשים בעיתון זה ככלי לפרסם את עסקי חנותם, כאשר לא ראו בו דבר פסול.

ובמקביל נוצרה סביבה של יצירת ספרות 'חסידית' בשפה יהודית, לשון הקודש ואידיש, ע"י מתבוללים עוכרי ישראל, שעם כשרון רב בכתיבה משעשעת המושכת לב הקורא, הכינו חיבורים בסיפורי צדיקים דמיוניים, כשהטמינו בין השורות לעג וזלזול בכל הערכים הקדושים.

צדיקי הדור יצאו בקריאה נחרצת והזהירו על גודל הסכנה. השפת אמת פרסם את מכתבו הידוע הפותח באזהרה: "הכתבנים הכופרים המלעיגים בכל קודש, והמסיתים ומדיחים בספריהם הטמאים שגיהנם כלה והם אינם כלים", והזהיר נחרצות להתרחק מכתביהם, בכתבו בתוך הדברים "ואל יטעה אתכם יצריכם שנחוץ לכם לדעת חדשות

או עניני מסחר, כי היא מעצת היצה"ר והבאים עליכם במחתרת, ואם אבותיכם הקדושים פשטו צוארם נשחטו ונהרגו ומאסו בחייהם בעד קידוש שמו ית', קל וחומר בן בנו של ק"ו שעלינו לוותר על הריוח שבאפשרות רחוק נצמח ע"י הקריאה בהם".

ובקול קורא שהתפרסם מצדיקי הדור, השפ"א, האבני נזר והגר"ח מבריסק ועוד, פתחו באמירה: "שמענו ותרגז בטננו, זה איזה שנים אשר רבו המתפרצים בעם לפרוץ פרץ בישראל ויוציאו בדפוס ספרים המטמאים כל גופם ונפשם של הקוראים בהם, מלאים חירופים וגידופים ונאצות על מנהגי ישראל הקדושים המקובלים לנו מאבותינו האיתנים קדושי עליון. ומרעה אל רעה יצאו, להעליב על התורה כולה בכללה המקובלת איש מפי איש עד משה רבינו וכו' גם ידפיסו אותם בכל שבוע לאלפים ולרבבות, והאנשים ההמונים יחשבו כי בקוראם בהם ביום השבת יקראו לשבת ענג, ולב הותל לא ידעו ולא יבינו כי מרורת פתנים בקרבם ולאט לאט יגרמו להם דברי לצון להתרחק מעיקר האמונה".

וכן נשמע מפ"ק של הצדיקים בהזדמנויות שונות לפני שומעי לקחם ועושי דבריהם, אזהרות חמורות בקריאת חומר המוטמן בין שורותיו דברי זלזול ושטנה לכל הקדוש והיקר, המשמש ליצה"ר ככלי רשת לצוד תמימי העם, להעבירם מדרך התורה והיראה ולהורידם עד שאול תחתית. ויה"ר שיעמוד אזהרתם לנגד עינינו עד עולם.

